

Universiteit Utrecht

**Een verkenning naar de preventieve inzet van familieondersteuning voor radicaal- en
extreemrechtse jongeren**

Master thesis Sociology: Contemporary Social Problems

Milan Schoenmaeckers, MSc (5735904)

12289 woorden

25-06-2021

Eerste lezer: dr. Eva Jaspers

Tweede lezer: prof. dr. ir. Vincent Buskens

Stage organisatie: Ministerie van Sociale Zaken, directie Weerbare Samenleving

Stagebegeleiding: drs. Nienke Betlem & dr. Ganna van Bijleveld

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
Abstract	6
1. Introductie	7
1.1 Extremisme in Nederland	7
1.2 De inzet op preventie.....	7
1.4. Radicaal- en extreemrechts	11
1.5 Doel en vraagstelling.	13
1.6 Leeswijzer.....	14
2. Theoretisch kader	15
2.1 Radicalisering	15
2.2 Het triggerfactormodel van radicalisering	17
2.3 Weerbaarheid.....	19
2.4 Preventie van radicalisering	20
2.5 Familieondersteuning.....	22
2.6 Overeenkomsten tussen radicaliseringsprocessen	23
2.7 Verschillen tussen radicaliseringsprocessen	24
2.8 Hypothesen.....	26
3. Kwantitatieve methoden	28
3.1 Participanten.....	28
3.2 Operationalisatie.....	29
3.2.1 Afhankelijke variabelen	29
3.2.2 Onafhankelijke variabelen.....	29
3.2.3 Controlevariabelen	30
3.4 Analyse	32
3.5 Sensitiviteitsanalyse	32
3.6 Ethische overwegingen.....	33
4. Kwantitatieve resultaten	34
4.1 Logistische regressieanalyse.....	34
4.2 Meervoudige regressieanalyse	36
5. Kwalitatieve methoden	39
5.1 Beleidsanalyse.....	39
5.1.1 Literatuurstudie familieondersteuning interventies.....	39

5.1.2 Criteria.....	39
5.1.3 Analyse.....	40
5.2 <i>Expertinterviews</i>	44
5.2.1 Selectie en werving	44
5.2.2 Dataverzameling.....	44
5.2.3 Analyse.....	45
5.2.4 Betrouwbaarheid en validiteit	45
5.3 <i>Ethische overwegingen</i>	46
6. Kwalitatieve resultaten	47
6.1 <i>Literatuurstudie familieondersteuning interventies</i>	47
6.1.1 Inhoudelijk werkzame elementen.....	47
6.1.2 Methodisch werkzame elementen	49
6.2 <i>Expertinterviews</i>	51
6.2.1 Preventie van radicalisering	51
6.2.2 Overeenkomsten en verschillen radicaliseringsprocessen	52
6.2.3 De inzet van familieondersteuning.....	54
6.2.4 Inhoudelijk en methodisch werkzame elementen	56
7. Conclusie	58
7.1 <i>LISS-panel</i>	58
7.2 <i>Literatuurstudie familieondersteuning interventies</i>	60
7.3 <i>Expertinterviews</i>	61
7.4 <i>Discussie</i>	63
7.5 <i>Aanbevelingen vervolgonderzoek</i>	65
7.6 <i>Conclusie</i>	66
8. Beleidsaanbevelingen	67
Literatuur.....	70
Bijlagen.....	86
<i>Bijlage 1</i>	86
<i>Bijlage 2</i>	97
<i>Bijlage 3</i>	98
<i>Bijlage 4</i>	99
<i>Bijlage 5</i>	100
<i>Bijlage 6</i>	103

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterthesis over de vraag in hoeverre familieondersteuning, zoals reeds ingezet ter preventie van jihadistisch extremisme, ook voor radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden ingezet. Dit onderzoek vormt de afsluiting van het masterprogramma ‘Sociology: Contemporary Social Problems’ aan de Universiteit Utrecht, dat ik voor de beleidsdirectie Weerbare Samenleving van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heb geschreven. Naast dit onderzoek heb ik in het afgelopen half jaar als stagiair van team preventie radicalisering daar een kijkje in de keuken van beleidsontwikkeling gekregen. Een dankwoord aan de stagebegeleiding van Ganna en Nienke is daarvoor gepast, evenals voor mijn collega’s waarmee ik samengewerkt heb binnen dit team. Relevante kennis en inzichten over preventie radicalisering heb ik daarin opgedaan, waarvan ik in het verloop van mijn carrière hoop gebruik te mogen maken. Dit onderzoek en deze stage vormen voor mij de afsluiting van mijn studentenperiode, waarin ik als student binnen de (Sociale) Psychologie, Criminologie en Sociologie een mooie en leerzame tijd heb doorgemaakt, waarop ik met veel plezier kan terugkijken. Daarvoor wil ik alle mensen bedanken die iets in deze periode voor mij hebben betekend. Medestudenten, docenten en vooral mijn vrienden en familieleden, zonder jullie hulp was het nooit gelukt.

Milan Schoenmaeckers

Utrecht, 25 juni 2021

Samenvatting

Recent lag de nadruk in het voorkomen van extremisme en terrorisme op jihadistisch extremisme. Met de opkomst van andere vormen van extremisme, zoals radicaal- en extreemrechts, is het de vraag welke werkzame elementen van reeds ingezette beleidsinitiatieven en programma's ter preventie van radicalisering ook toepasbaar zijn daarvoor. Het doel van het onderzoek was om inzicht te verkrijgen in hoeverre familieondersteuning ook ter preventie van radicalisering bij radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden toegepast. Daarvoor werd een mixed-method onderzoek uitgevoerd, bestaande uit een data-analyse van het LISS-panel, een literatuurstudie naar de werkzame elementen van familieondersteuning bij jihadistisch extremisme en expertinterviews met professionals werkzaam op het gebied van familieondersteuning en radicaliseringsprocessen bij jihadistisch extremisme en radicaal- en extreemrechts. Daaruit bleek dat familieondersteuning binnen alle vormen van preventie ook voor radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden toegepast. Uit de analyse bleek dat bepaalde gezinsfactoren politieke attitudes van individuen kunnen voorspellen, evenals dat het verwerven van kennis en inzicht, ontwikkelen van vaardigheden en werken aan het zelfbeeld inhoudelijk werkzame elementen van familieondersteuning bleken. Daarmee hint het onderzoek naar accentverschillen tussen de vormen van extremisme als mogelijke beperkingen van de toepasbaarheid van familieondersteuning, waarop vervolgonderzoek een antwoord zou kunnen bieden.

Trefwoorden: familieondersteuning, jihadistisch extremisme, radicaal- en extreemrechts, preventie radicalisering

Abstract

In recent years, emphasis for preventing extremism and terrorism was placed on jihadist extremism. With the emergence of other forms of extremism, such as far right extremism, the question remains whether elements of policy initiatives and programs to prevent radicalization for jihadist extremists, could also be applied to them. Therefore, the goal of this study was to investigate to what extent family support could also be implemented to prevent radicalization among far-right extremist youth. A mixed-method study was carried out, consisting of a secondary analysis of LISS-panel data, a literature review on effective elements of family support practices for jihadist extremists, and expert interviews with professionals working in offering family support and the radicalization processes of jihadist extremists and far-right extremists. The research showed that family support for far-right youths could be implemented in all forms of prevention, that certain family factors have predictive value for individual political attitudes, as well as that acquiring knowledge, developing skills, and working on the self-image of individuals are substantive effective elements of family support interventions to prevent radicalization. Therefore, the findings of the study hint towards accentual differences between both forms of extremism as possible limitations of the applicability of family support for far-right youths, which further research should be conducted on to provide a definitive answer.

Keywords: family support, jihadist extremism, far right extremism, preventing radicalization

1. Introductie

1.1 Extremisme in Nederland

De Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) publiceert driemaal per jaar het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) om aan te geven hoe groot de kans op een terroristische aanslag in Nederland is. Sinds 14 april 2021 is deze kans aanzienlijk, wat inhoudt dat een aanslag voorstelbaar is gezien de aanwezigheid van personen die radicaliseren of al sterk geradicaliseerd zijn (NCTV, 2021). De voornaamste dreiging daarop komt voort uit het jihadistisch extremisme. Echter, sinds 2014/2015 verneemt de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) dat er, na een periode van neergang, een lichte opleving van rechtsextremisten in Nederland is die (online) dreigen met geweld die gepaard gaat met enkele veranderingen (AIVD, 2018). Gedurende een aantal decennia werd rechtsextremisme in Nederland ideologisch gedreven door een neonazistisch, fascistisch en antisemitisch gedachtegoed, waarna de vluchtelingenstroom uit 2015 in Europa en het uitroepen van het kalifaat door Islamitische Staat (IS) ertoe geleid hebben dat het anti-islamgedachtegoed dit in de afgelopen jaren domineerde. Daarnaast signaleert de AIVD dat het ‘alt-right’-gedachtegoed, geïnspireerd op rassenleer en omvolkingstheorieën, vanuit de Verenigde Staten is overgewaaid. Ook heeft de opkomst van digitale communicatiemiddelen ervoor gezorgd dat groeperingen minder belangrijk zijn geworden en er meer sprake is van ad-hoc coalities, eenlingen en fluïde contacten, waardoor veel on- en offlineactiviteit op het gebied van rechtsextremisme buiten de bekende organisaties om plaatsvindt (AIVD, 2018).

1.2 De inzet op preventie

Hoewel (online) rechtsextremistische dreigingen in Nederland nog nergens concreet zijn geworden en de AIVD op korte termijn geen verandering in het beschreven dreigingsbeeld verwacht, laat de eind 2019 uitgekomen ‘*Global Terrorism Index*’ zien dat het aantal rechts-

terroristische incidenten in de Westerse wereld sinds 2014 is verdrievoudigd (Instituut voor Economie en Vrede, 2019; Wagenaar, 2020). Tegelijkertijd worden slechts enkele van deze incidenten breed uitgemeten in de media, waardoor er, in vergelijking met islamitisch extremisme, minder belang aan dreigingen vanuit extreemrechtse hoek in het publieke debat wordt toegekend (Koehler, 2016). Een vergelijkbare trend valt op te merken uit de wetenschappelijke literatuur. In navolging van de gebeurtenissen op 11 september 2001 en de daaropvolgende ‘War on Terror’ uitgeroepen door de Verenigde Staten, werd het dominante paradigma voor het duiden van extremistische dreigingen op transnationale Islamitische netwerken gericht (De Graaff, 2010; Jenkins, 2002). Dat resulteerde in een onderzoeksveld waarin zulke netwerken als grootste dreiging voor de veiligheid van westerse landen werden beschouwd en waardoor de nadruk van nationaal contraterrorebeleid kwam te liggen op het beveiligen daartegen (Nasser-Eddine et al., 2011). Later werd deze eenzijdige focus op de extremistische Islam betwist als zijnde reductionistisch, doordat analyses over extremisme en terrorisme die zich minder op religieus-culturele ideologieën richten werden buitengesloten zoals analyses waarin terrorisme als onderdeel van een algemeen probleem van jeugdgeweld of als manifestatie van een politiek conflict over het buitenlandse beleid van westerse landen werden benaderd (Kundnani, 2009).

Het besef groeide dat extremisme en terrorisme oplossingen vereisen waarin nationale en internationale reacties worden geïntegreerd (Crelinsten, 2007). Daardoor kwam de nadruk te liggen op samenwerking tussen landen en het ontwikkelen van beleidsmaatregelen gericht op het tegengaan en voorkomen van deze fenomenen (Nasser-Eddine et al., 2011). Dit resulteerde in een koerswisseling van het enkel inzetten van ‘harde’ interventies, zoals wetten, bestuurlijke maatregelen, spionage en financiële bevroeringsmaatregelen, naar het tegelijkertijd inzetten van ‘zachtere’ beleidsmaatregelen die als ‘countering violent extremism’ (CVE) bekend staat (Gielen, 2019). Het betreft een verzamelnaam voor alle machtsmiddelen, op

economische sancties en militaire macht na, die beogen om mensen mee te laten werken in plaats van hen op persoonlijk, cultureel, politiek of institutioneel niveau te dwingen, zoals het uitzenden van publieke campagnes of bouwen aan langdurige relaties (Europese Commissie, 2014, 2016; Nye Jr, 2008; Wilson III, 2008). Het doel van CVE richt zich op het beperken van de risicofactoren voor extremisme en het versterken van de beschermingsfactoren daartegen (Gielen, 2019). ‘Preventing violent extremism’ (PVE) is daar een specifiek onderdeel van, waarbinnen verondersteld wordt dat preventie zich moet richten op het beïnvloeden van individuele en/of omgevingsfactoren waarvan gesuggereerd wordt dat zij condities creëren waarin (gewelddadig) extremisme kan bloeien door, in plaats van expliciet op veiligheid gerichte maatregelen, gebruik te maken van educatieve of sociale maatregelen (Stephens et al., 2021).

1.3 Familieondersteuning bij jihadistisch extremisme

Als mogelijkheid om de risicofactoren op extremisme te beperken en de beschermingsfactoren daartegen te versterken, wordt het construct weerbaarheid in de wetenschappelijke literatuur over CVE en PVE aangeraden (bijv. Aly et al., 2014; Davydov, 2015; Feddes et al., 2015; Ghosh et al., 2017; Liht & Savage, 2013; Macnair & Frank, 2017; Mann et al., 2015; Miller, 2013; Stephens et al., 2021). Weerbaarheid verwijst naar de “mate waarin burgers extremistische invloeden aan de hand van cognitieve, affectieve en gedragsmatige indicatoren kunnen weerstaan en/of zich daartegen te verzetten” (Mann et al., 2015, p. 29). Het omvat een proces in plaats van stabiele karaktereigenschap (Rutter, 2006), dat onderhevig is aan ontwikkelingen op het gebied van de individuele, sociale en politieke context en waarvoor de inzet van interventies op het individuele en gemeenschappelijke niveau kunnen bijdragen als mogelijkheid om (gewelddadig) extremisme te voorkomen (Mann et al., 2015).

Een onderdeel binnen CVE en PVE, dat op het gebied van jihadistisch extremisme uitvoerig is toegepast, betreft de inzet van familieondersteuning. Daarbij beoogt men (gewelddadig) extremisme te voorkomen door prosociale relaties met familieleden aan te halen en strategische in te zetten, zodat het radicaliseringsproces op een positieve manier kan worden beïnvloed (Koehler, 2016; Koehler & Ehrt, 2018). Het betreft een aanpak binnen de sociaalecologische benadering, waarin verondersteld wordt dat het verbeteren van de sociale banden tussen jongeren met radicale of extreme idealen en hun directe sociale omgeving ervoor kan zorgen dat zij minder persoonlijke problemen ervaren, waardoor zij minder gevoelens van sociale deprivatie ervaren en hun radicale gedragingen en opvattingen daardoor afnemen (Lub, 2013). Effectevaluaties tonen aan dat interventies ontwikkeld vanuit deze benadering over het algemeen betere resultaten opleveren en effectiever zijn in het tegengaan van problematisch gedrag van jongeren dan alternatieve programma's (Borduïn et al., 2009; Curtis et al., 2004). Bovendien geven casestudies uit Duitsland, Nederland, Noorwegen en Zweden aan dat zulke interventies, in overeenstemming met onderzoek naar jonge criminele overtreeders, de kans op een 'normaal' leven kan vergroten, doordat hun persoonlijke levensomstandigheden en sociale banden buiten de extremistische kring om worden versterkt (Englund, 2002; Bjørgo, 2005; Demant et al., 2009; Rommelspacher, 2006).

De inzet van familieondersteuning betreft een relatief nieuwe aanpak, wat in combinatie met een algemeen gebrek aan effect-evaluaties op het gebied van antiradicalisering (Gielen, 2015), ertoe leidt dat de generaliseerbaarheid naar andere vormen van extremisme is onderbelicht. Bovendien wordt wetenschappelijke aandacht pas sinds enkele jaren op de rol van familie- en gezinsleden bij extremisme en radicalisering gericht, voornamelijk op het vinden van oorzaken daarvoor (Weggemans et al., 2018). Toch blijkt uit onderzoek van Koehler (2015) dat de invloed van familie- en gezinsleden voor antiradicalisering en de-radicalisering wordt onderschat. Hoewel eerdere onderzoeken al aantoonde dat sociale banden en relaties essentieel

voor het succes van de-radicaliseringsprogramma's van terroristen zijn (bijv. Bjørgo & Horgan, 2009; Fink & Haerne, 2008; Horgan, 2009), geldt in 63.9% van de gevallen van 'lone actor terrorism' dat familieleden of vrienden bewust waren van hun intenties doordat die persoon zich daar verbaal tegenover familieleden of vrienden uitsprak (Gill et al., 2014). Aangezien mensen zelden helemaal alleen of zonder in contact te staan met anderen radicaliseren (Mann et al., 2015), geldt de (hechte) sociale omgeving als een van de meest waarschijnlijke plekken om de aanvang of het verloop van een radicaliseringsproces te herkennen, waardoor verondersteld kan worden dat familieleden en vrienden een essentiële poortwachtersfunctie voor het herkennen en signaleren van radicaliseringsprocessen kunnen vervullen (Koehler & Ehrt, 2018; Williams et al., 2015).

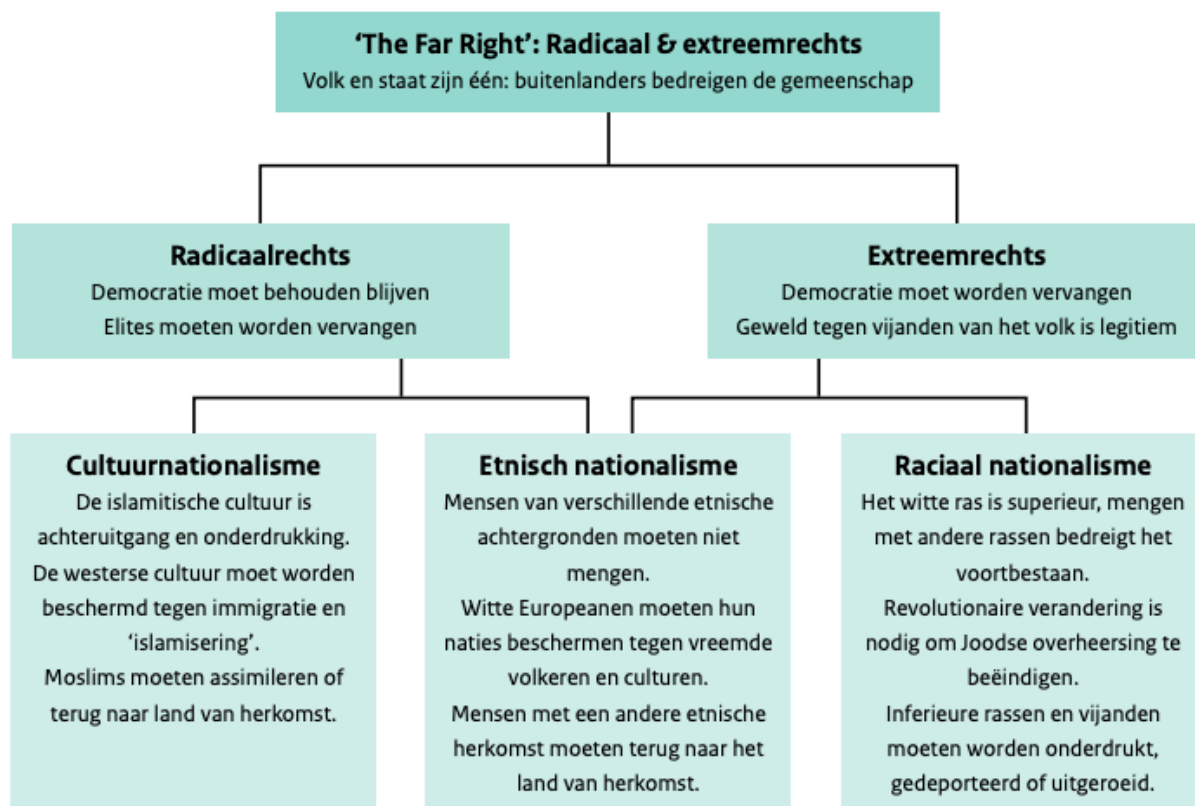
1.4. Radicaal- en extreemrechts

Een verkenning naar de inzetbaarheid van familieondersteuning bij radicaal- en extreemrechtse jongeren kan mogelijkwijze bijdragen aan het voorkomen van radicalisering daarin wanneer dit ook voor deze jongeren effectief blijkt. In haar handboek over betrokkenheid bij radicaal- en extreemrechts verwijst Miller-Idriss (2018) naar jongeren als er sprake is van individuen die zich in de levensfase vanaf de vroege adolescentie tot aan eind jaren twintig begeven, deels omdat onderzoek van Siedler (2011) aantoont dat dit de belangrijkste periode is voor het ontwikkelen van politieke opvattingen. Daarnaast omvat het een periode waarin veranderingen met betrekking tot de collectieve en individuele identiteit plaatsvinden en deze volop in ontwikkeling zijn, doordat jongeren gedurende deze periode met nieuwe mensen en vrienden in contact komen, hun belevingswerelden en gemeenschappen leren begrijpen en zich door complexe reeksen aan verwachtingen uit de culturele werelden van hun gemeenschappen, familieleden en leeftijdsgenoten leren navigeren (Miller-Idriss, 2018).

Daarentegen blijkt het lastiger om tot een sluitende definitie van radicaal- en extreemrechts te komen. Zowel binnen overheidsinstellingen, zoals de AIVD en NCTV, als ook de wetenschappelijke literatuur, geldt dat er verschillende definities in omloop zijn waarmee beoogd wordt eenzelfde fenomeen te duiden (Sterkenburg, 2021). Hoewel er verschillen in kenmerken tussen radicaal-rechts radicalisme en rechtsextremisme bestaan (Miller-Idriss, 2018), maken sommige onderzoekers binnen de Engelstalige wetenschappelijke literatuur gebruik van de paraplu-term ‘the far right’, aangezien de grens tussen beide nogal diffuus kan zijn (Sterkenburg, 2021). In de ontwikkeling van hun typologie van radicaal- en extreemrechts, maakten Bjørgo en Ravndal (2019) daar ook gebruik van. Op basis van de onderzoeken van Berntzen (2018), Mudde (2000) en Teitelbaum (2017) classificeerden zij radicaal- extreemrechts aan de hand van concrete attitudes en doelen (Figuur 1), waarin de kracht van deze typologie schuilt dat deze aansluit bij de praktijk. Enerzijds doordat het expliciete ideologische standpunten en narratieven gebruikt om tot een indeling van radicaal- en extreemrechts te kunnen komen. Anderzijds doordat individuen of groeperingen die buiten politieke en juridische kaders naar oplossingen zoeken voor de door hen genoodzaakte veranderingen in de democratische rechtsorde ook daarin kunnen worden ondergebracht (Sterkenburg, 2021). Daardoor blijft het diffuse onderscheid tussen radicaal-rechts radicalisme en rechtsextremisme in deze typologie gewaarborgd (Miller-Idriss, 2018) en zal het voor het definiëren van radicaal- en extreemrechts in het huidige onderzoek ook worden overgenomen.

Figuur 1

Uit Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) (2021): Nederlandse vertaling van de typologie van Bjørgo en Ravndal (2019)

1.5 Doel en vraagstelling.

Recent lag de nadruk in het voorkomen en tegengaan van extremisme en terrorisme op jihadistisch extremisme. Met de zoals hierboven beschreven opleving van andere vormen van extremisme is het de vraag welke werkzame elementen van de reeds ingezette beleidsinitiatieven en programma's ook toepasbaar zijn op andere vormen van radicalisering. Daarmee is het doel van het huidige onderzoek om inzicht te verkrijgen in hoeverre familieondersteuning, zoals ingezet ter preventie van jihadistisch extremisme, ook ter preventie van radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden toegepast. Daarvoor zal een mixed-method onderzoek worden uitgevoerd, waarbij secundaire data uit het Langlopende Internet Studies voor de Sociale Wetenschappen (LISS) panel en de werkzame elementen van de inzet van familieondersteuning bij jihadistisch extremisme zullen worden verzameld. Vervolgens zullen de bevindingen daaruit aan de hand van expertinterviews met professionals werkzaam op het gebied van familieondersteuning en radicaliseringsprocessen bij jihadistisch

extremistisch en radicaal- en extreemrechtse jongeren worden getoetst. Om het doel van dit onderzoek te bereiken, zullen de volgende onderzoeksvragen worden beantwoord:

Beschrijvende vraag:

“In hoeverre kan familieondersteuning worden ingezet ter preventie van radicaal- en extreemrechtse jongeren?”

Verdiepende vraag:

“Welke gezinsfactoren voorspellen extreemrechts stemmen en anti-immigrant attitudes?”

Beleidsaanbeveling:

“Welke werkzame elementen voor familieondersteuning kunnen bijdragen in de preventie van radicaal- en extreemrechtse jongeren?”

1.6 Leeswijzer

Het onderzoek wordt in twee delen uitgevoerd. In hoofdstuk 2 zal het theoretisch kader van het onderzoek uiteen worden gezet, waarna hypothesen voor de analyse van het LISS-panel zullen worden opgesteld. De methode van analyse en resultaten daarvan zullen in hoofdstuk 3 en 4 worden toegelicht. Vervolgens zullen de analyse en resultaten van de beleidsanalyse naar de werkzame elementen van familieondersteuning en toetsing middels expertinterviews daarvan in hoofdstuk 5 en 6 worden toegelicht. In hoofdstuk 7 zullen de resultaten, onderzoeksopzet en daaruit voortkomende conclusies worden besproken. Tenslotte zal hoofdstuk 8 dieper in gaan op de beleidsaanbevelingen die naar aanleiding van dit onderzoek kunnen worden gedaan.

2. Theoretisch kader

In de wetenschappelijke literatuur zijn verschillende theorieën en modellen ontwikkeld die aangeven hoe individuen extremistische ideeën en overtuigingen kunnen ontwikkelen. Aanvankelijk werd dit onderzoeksveld gedomineerd door het idee dat fenomenen als extremisme en terrorisme mentale- of persoonlijkheidsgebreken reflecteert (Borum, 2011). Hedendaagse gangbare theorieën en modellen betwisten dat dit persoonsgebonden condities zijn. Daarentegen veronderstellen zij dat zulke fenomenen de uitkomsten van een dynamisch en non-lineair radicaliseringsproces zijn, waarin mensen door een complexe mix van push- en pullfactoren in de richting van het uitvoeren van geweld kunnen worden geduwd (Bartlett et al., 2010; De Wolf & Doosje, 2010; Feddes et al., 2013; King & Taylor, 2011; McCauley & Segal, 1989).

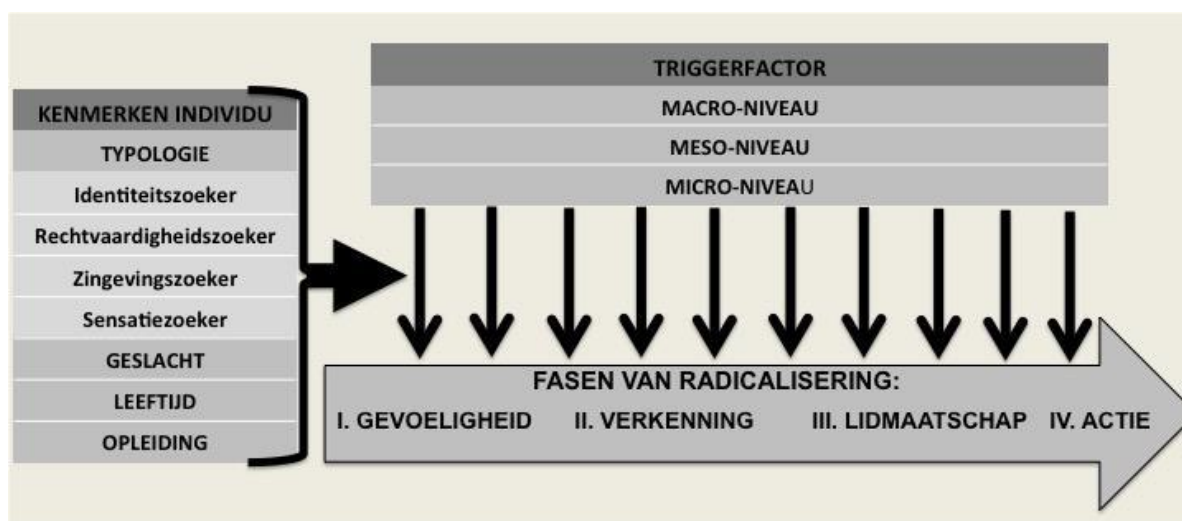
2.1 Radicalisering

Radicalisering verwijst naar een proces waardoor individuen in toenemende mate bereid raken om geweldsmiddelen tegen leden van een out-groep of symbolische doelen in te zetten, zodat gedragsverandering en politieke doeleinden kunnen worden bereikt (Doosje et al., 2016). Op basis van bestaande radicaliseringsmodellen (bijv. Borum, 2011; Moghaddam, 2005; Precht, 2007; Sageman, 2004; Schmid, 2013; Silber & Bhatt, 2007; Wiktorowicz, 2004) delen Feddes et al. (2015) het radicaliseringsproces op in vier fasen (Figuur 2). Het begin daarvan wordt gekenmerkt door een fase van ‘gevoeligheid’, een periode voorafgaand aan het daadwerkelijke radicaliseren waarbij individuen gevoelig raken voor radicalisering doordat zij bepaalde factoren ervaren. Voorbeelden daarvan zijn het zoeken naar zingeving (Kruglanski et al., 2014; Webber et al., 2017) op microniveau, het ervaren van discriminatie of een dubbele standaard in mediaberichtgeving (Slootman & Tillie, 2006) op mesoniveau en het ervaren van nadelige gevolgen van maatschappelijke processen, zoals globalisering, voor de eigen politieke,

culturele of economische positie (Moghaddam et al., 2016) op macroniveau. Daarnaast kenmerkt deze fase zich doordat er sprake is van een cognitieve opening. Dit verwijst naar het moment waarop individuen existentiële vragen stellen over zichzelf en ontvankelijk raken voor alternatieve wereldbeelden (Wiktorowicz, 2004).

Figuur 2

Uit Feddes et al. (2015): het triggerfactormodel van radicalisering

Hoewel de tweede fase van ‘verkenning’ in andere radicaliseringsmodellen (bijv. Doosje et al., 2016) met de eerste fase van gevoeligheid wordt samengevoegd, veronderstellen Feddes et al. (2015) dat deze fase een opzichzelfstaande periode in het radicaliseringsproces betreft, waarbij individuen actief op zoek gaan naar informatie die aan hun eigen ideologie is gerelateerd en waardoor zij een radicale interpretatie van dit gedachtegoed kunnen ontwikkelen.

In de derde fase van ‘lidmaatschap’ staat individuele toewijding aan een reële of virtuele radicale groep centraal (Doosje et al., 2016), waardoor de extremistische ideologie zich verder kan ontwikkelen (Feddes et al., 2015). Voorbeelden daarvan zijn het motiveren van individuen om hun loyaliteit aan de groep te tonen (Noel et al., 1995) op microniveau, ontgroeningsrituelen

op mesoniveau, terwijl het uitroepen van het kalifaat door IS een voorbeeld is van een proces dat de waargenomen groepswerkzaamheid op macroniveau verhoogd (Doosje et al., 2016).

In de laatste fase van ‘actie’ ondernemen individuen daadwerkelijke handelingen om diepingrijpende veranderingen in de samenleving teweeg te brengen, zoals het voorbereiden, plannen en uitvoeren van geweldsdaden (Feddes et al., 2015). Voor sommigen is het psychologisch lastig om geweld uit te voeren, waardoor radicale groepen gebruik maken van bepaalde strategieën om hen tot geweld aan te zetten (Doosje et al., 2016). Voorbeelden daarvan zijn het confronteren van een individu met de dood van een bekende of familielid (Pyszczynski et al., 2006) op microniveau, het dehumaniseren van de groep waardoor diepingrijpende veranderingen moeten plaatsvinden (Haslam, 2006) op mesoniveau en oproepen om geweld tegen autoriteiten te gebruiken (Geelhoed, 2012) op macroniveau.

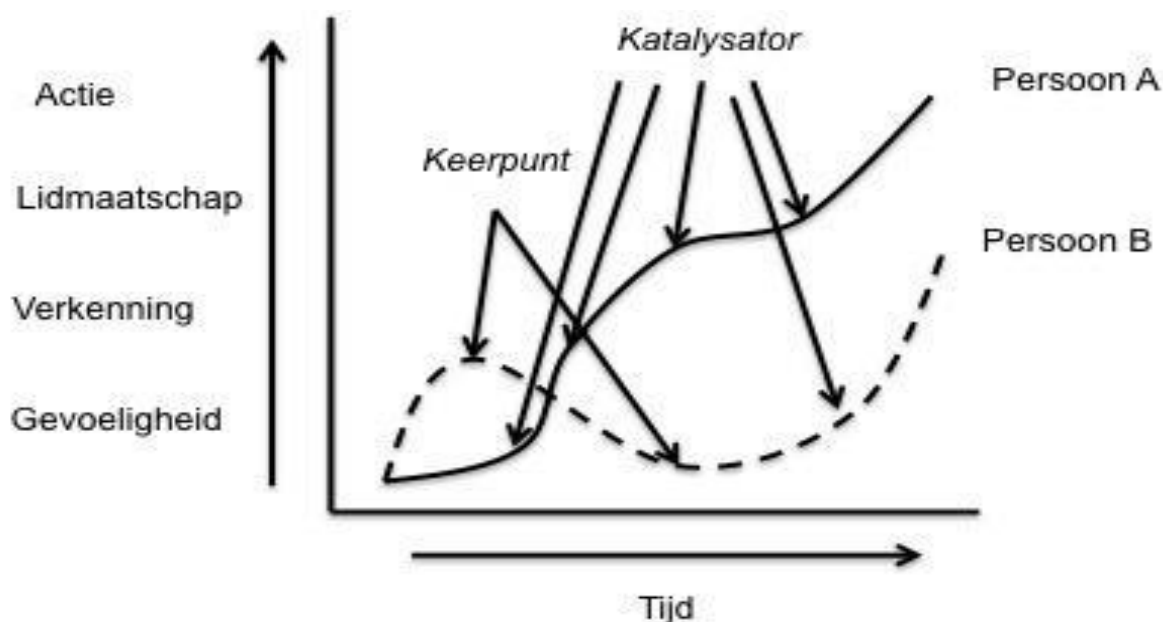
2.2 Het triggerfactormodel van radicalisering

Uit de manier waarop Feddes et al. (2015) het radicaliseringsproces beschrijven, blijkt dat elke extremist en terrorist een radicaliseringsproces heeft doorlopen, maar dat niet elk radicaliseringsproces ook noodzakelijkwijze tot een uiting daarvan hoeft te leiden. Dat komt doordat de ontwikkeling van gevoeligheid voor radicalisering naar het ondernemen van actie individueel afhankelijk is en er een mogelijkheid bestaat dat personen heen en weer gaan tussen fasen. Triggerfactoren spelen daarin een belangrijke rol (Figuur 3). Dit zijn concrete gebeurtenissen, zoals incidenten, keuzes of problemen, die zowel op micro-, meso- als macroniveau voortkomen en het radicaliseringsproces als keerpunt of katalysator kunnen beïnvloeden (Feddes et al., 2015). Keerpunten zijn concrete gebeurtenissen die het proces in gang kunnen zetten of doen omkeren, terwijl katalysatoren het proces kunnen versnellen of vertragen. Voorbeelden daarvan zijn het ervaren van een persoonlijke crisis, bijvoorbeeld door confrontatie met de dood van een naaste (Wiktorowicz, 2004), op microniveau, toetreding

radicale groepen (Schuurman et al., 2014) op mesoniveau en een waargenomen gebrek aan handelingsperspectief ten opzichte van collectieve groepen of individuen (Moghaddam, 2005) op macroniveau.

Figuur 3

Uit Feddes et al. (2015): de invloed van triggerfactoren op het radicaliseringsproces

In het triggerfactormodel wordt verondersteld dat de kans op radicalisering toeneemt naarmate meerdere factoren tegelijkertijd plaatsvinden en deze krachtiger en langduriger voortdoen (Feddes et al., 2015). Toch zijn de effecten van triggerfactoren ook onderhevig aan bepaalde individuele eigenschappen. Uit de literatuurstudie van Feddes et al. (2015) blijkt dat geslacht, leeftijd, opleiding en typologie van radicalisering bijdragen aan de sterkte en/of richting waarmee triggerfactoren het radicaliseringsproces kunnen beïnvloeden. Met typologie van radicalisering onderscheiden Feddes et al. (2015) vier typen radicale individuen die, in het kader van jihadistisch extremisme, herhaaldelijk terugkwamen in de wetenschappelijke literatuur: (1) individuen die op zoek zijn naar een positieve sociale identiteit doordat zij

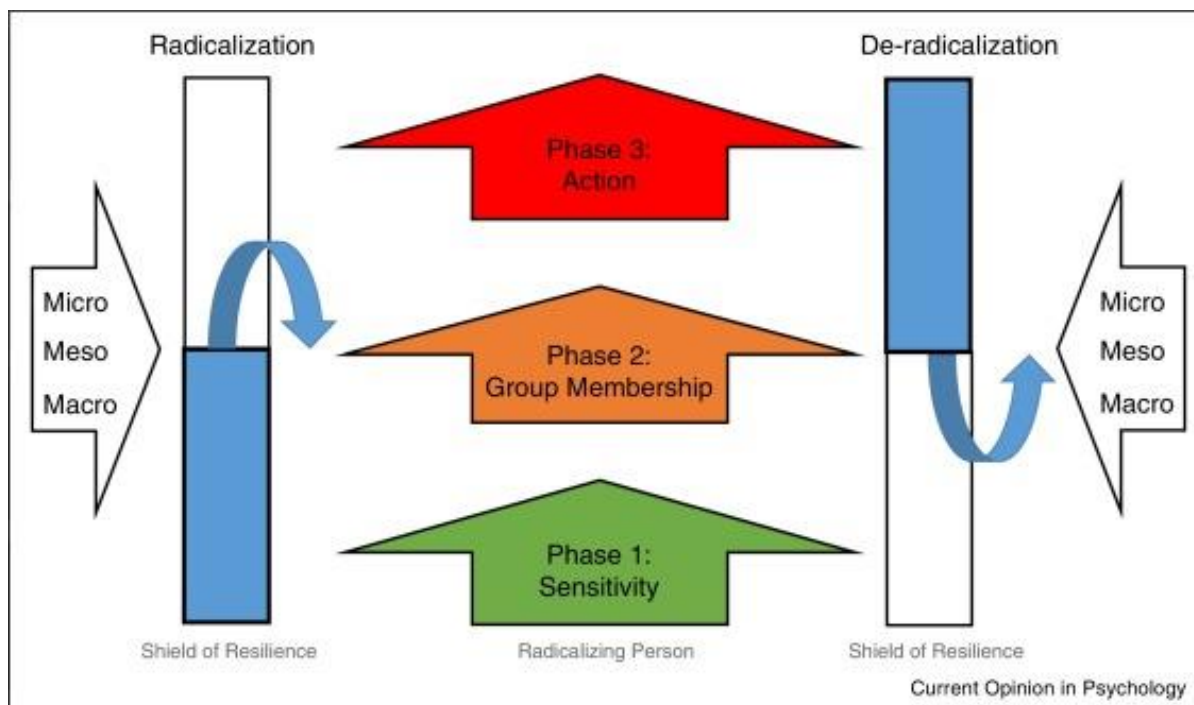
worstelen met hun (hybride) identiteit ('identiteitszoekers'), (2) individuen op zoek naar politieke rechtvaardigheid of een hogere sociaalpolitieke status voor zichzelf of de groep waartoe zij behoren ('rechtvaardigheidszoekers'), (3) individuen op zoek naar houvast of (religieuze) zingeving ('zingevingzoekers') en (4) individuen die op zoek zijn naar spanning en avontuur ('sensatiezoekers').

2.3 Weerbaarheid

De moderatoren uit het triggerfactormodel van Feddes et al. (2015) kunnen worden gezien als indicaties van de mate waarin individuen weerbaar zijn tegen radicalisering. In algemene zin verwijst weerbaarheid naar het menselijke vermogen om ondanks ongunstige gebeurtenissen, zoals mishandeling, stress of verlies, relatief evenwichtig en stabiel te blijven en daarmee fysiek en mentaal gezond te blijven functioneren (Mann et al., 2015). Weerbaarheid hangt samen met het 'steeling' of 'stress-inoculatie' effect (Rutter, 2006), dat verwijst naar het idee dat ervaringen van stress of tegenslag in sommige gevallen de weerstand tegen latere stresservaringen kunnen versterken, doordat gematigde blootstelling aan risicofactoren in een gecontroleerde context ervoor zorgt dat mensen daartegen verharderen (Mann et al., 2015). In het kader van extremisme en radicalisering wordt weerbaarheid als schild geconceptualiseerd waarmee individuen weerstand tegen radicale invloeden kunnen bieden (Figuur 4) (Doosje et al., 2016). Tegelijkertijd kan dit schild naarmate de fase van lidmaatschap vordert ook omdraaien, aangezien radicale groeperingen individuen weerbaar tegen de-radicaliseringsinvloeden van buitenaf kunnen maken.

Figuur 4

Uit Doosje et al. (2016): het proces van (de)radicalisering

2.4 Preventie van radicalisering

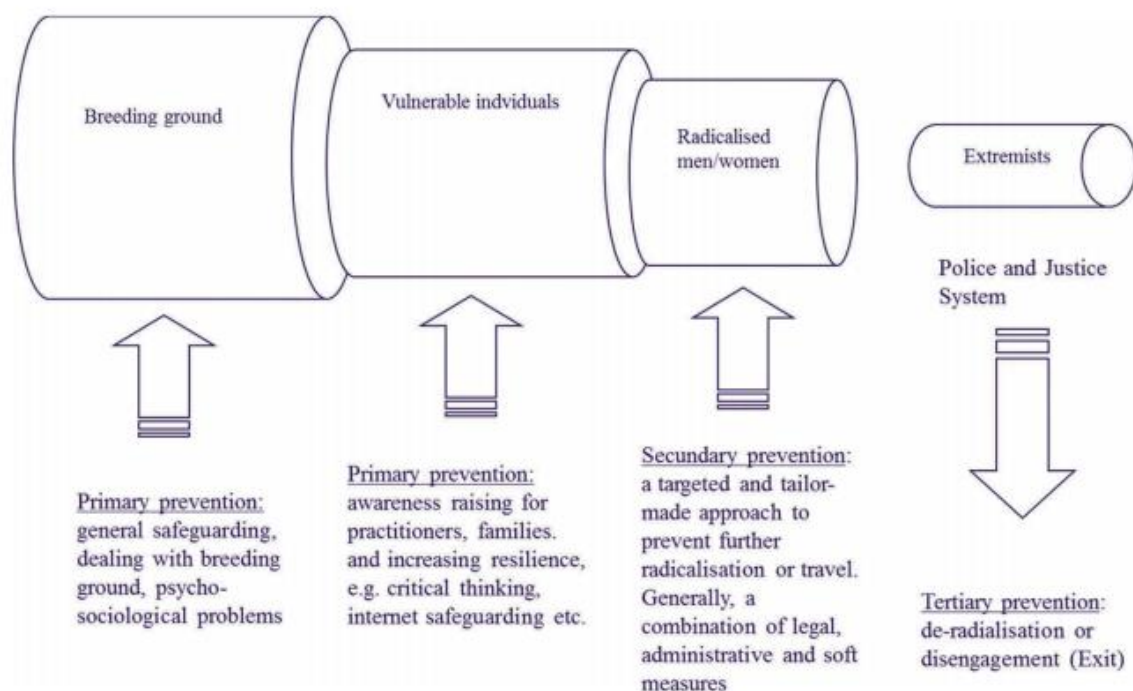
Nederlandse beleidsinitiatieven en programma's ter preventie van radicalisering in het kader van CVE en PVE richten zich op het versterken van weerbaarheid. Het onderliggende idee van deze aanpak is dat de kans op (gewelddadig) extremisme wordt verkleind als de risicofactoren op radicalisering worden beperkt en de beschermende factoren daartegen versterkt. Voorbeelden van dit soort beschermende factoren zijn het ontwikkelen van bepaalde cognitieve capaciteiten, zoals een kritische denkwijze (Ghosh et al., 2017) en het hanteren van een wereldbeeld waarin pluralistische waarden bestaan (Liht & Savage, 2013) op microniveau, het onderhouden van contact en het sluiten van vriendschappen met niet-afwijkende leeftijdsgenoten (Cragin et al., 2015; Jasko et al., 2016) op mesoniveau en een basale hechting of integratie in de samenleving (Van Bergen et al., 2015, 2016) op macroniveau.

Doordat radicalisering een dynamisch en gefaseerd proces betreft, dat onderhevig is aan invloeden van verschillende factoren op diverse niveaus, kan worden verondersteld dat de effectiviteit van deze initiatieven en programma's afhankelijk is van het moment waarop en de

specifieke factoren waartoe zij zich toespitsen. Daarvoor ontwikkelde Gielen (2019), op basis van een synthese van 73 CVE-evaluatiestudies en een analyse van het Australische antiradicaliseringsbeleid door Harris-Hogan et al. (2016), het preventieclassificatiemodel van antiradicalisering, waarin onderscheid tussen drie vormen van preventie wordt gemaakt (Figuur 5).

Figuur 5

Uit Gielen (2019): het preventieclassificatiemodel van antiradicalisering

De eerste vorm van preventie verwijst naar brede preventieactiviteiten die zich richten op het wegnemen van de voedingsbodem(s) en factoren die ten grondslag liggen aan radicalisering en het versterken van de beschermende factoren daartegen (Gielen, 2017). Daarentegen richt de tweede vorm van preventie zich op individuen die al aan het radicaliseren zijn. Wanneer zij (nog) geen strafbare feiten hebben gepleegd, maar zich wel al offline en/of online in een extremistische omgeving bevinden, een radicaal maatschappijbeeld hebben ontwikkeld of zich sociaal ontvreemden, kunnen secundaire preventieactiviteiten worden

toegepast om te voorkomen dat zij extremistisch gedrag gaan vertonen (Gielen, 2019). De laatste vorm van preventie richt zich op het verkleinen van het risico op herhaling. Na het opsporen, vervolgen en berechten zullen extremisten in sommige gevallen weer terugkeren naar de maatschappij, waardoor door middel van samenwerking tussen veiligheids- en zorgpartners wordt getracht via re-integratie en rehabilitatie een ‘normaal’ leven op te bouwen. Daarnaast kunnen tertiaire preventieactiviteiten ook worden ingezet om extremistisch gedrag te veranderen, het van geweld te staken, extremistische overtuigingen te veranderen of gewelddadige ideologieën te verwerpen (Gielen, 2019).

2.5 Familieondersteuning

Binnen al deze vormen van preventie kunnen gemeenten, gemeenschappen of overheden familieondersteuning verlenen aan familieleden die met (de gevolgen van) radicalisering worden geconfronteerd. In 2012 werd in Duitsland voor het eerst familieondersteuning verleend, door oprichting van een telefonische hulplijn waarna bellers met religieuze en sociale hulpdiensten konden worden doorverbonden als zij met (gewelddadig) extremisme of radicalisering te maken hadden (Gielen, 2015). Vervolgens werden zulke telefoonlijnen ook in België, Frankrijk, Nederland en Oostenrijk opgericht. Een andere vorm van familieondersteuning betreft het oprichten van praat- en steungroepen, zoals in België en Denemarken (Gielen, 2015). Bovendien werd er bij deze vorm van familieondersteuning in Denemarken ook aandacht besteedt aan het ontwikkelen van familienetwerken, zodat ervaringen met betrekking tot extremisme, radicalisering en uitreizen naar Syrië tussen verschillende families konden worden gedeeld. Tenslotte worden er binnen familieondersteuning in Nederland veel interventies met betrekking tot opvoedondersteuning aangeboden. Daarin worden ouders geholpen met bewustwording, het ontwikkelen van bepaalde vaardigheden, zoals gesprek-, opvoed- en sociale vaardigheden, en het vergroten van

kennis en inzicht over onderwerpen die te maken hebben met radicalisering, zodat zij hun kinderen kunnen begeleiden en ondersteunen in de omgang met conflicterende normen en waarden, polarisatie, uitsluiting en radicale invloeden.

2.6 Overeenkomsten tussen radicaliseringsprocessen

Om familieondersteuning bij radicaal- en extreemrechtse jongeren in te kunnen zetten, is het van belang inzicht te verkrijgen in hoeverre radicaliseringsprocessen tussen de verschillende vormen van extremisme overeenkomen dan wel verschillen. Onderzoekers uit verschillende disciplines hebben zich op dit vraagstuk gericht (bijv. Horgan, 2014; Merkl & Weinberg, 2003; Ranstorp, 2010; Sageman, 2004, 2011; Stern, 2003), waarbij een tweedeling lijkt te bestaan tussen onderzoekers die veronderstellen dat radicalisering door een psychologisch proces van push- en pullfactoren wordt bepaald, terwijl anderen suggereren dat juist een ideologie daarvoor zorgt (Sikkens et al., 2017). De meeste onderzoeken daarin richten zich op één ideologie, waardoor weinig onderzoek is verricht naar de mate waarin push- en pullfactoren van radicalisering overeenkomen tussen aanhangers van verschillende ideologieën en daarmee het radicaliseringsproces op eenzelfde wijze beïnvloeden (Rabasa et al., 2010; Schmid, 2013).

Sikkens et al. (2017) onderzochten welke push- en pullfactoren volgens jongeren en hun omgeving leiden tot radicalisering en in hoeverre deze factoren tussen verschillende ideologieën overeenkomen dan wel verschillen. Daaruit bleek dat jongeren met verschillende idealen, zoals extreem Islamitisch, extreemlinks en extreemrechts, door zowel vergelijkbare als groep specifieke push- en pullfactoren kunnen radicaliseren. Gedurende de pubertijd waren hun respondenten allemaal verwickeld in een vergelijkbaar ontwikkelingsproces, waarin zij op zoek waren naar hun identiteit en door middel van hun zoektocht kwamen zij in aanraking met een bepaalde ideologie (Sikkens et al., 2017). Ook het ervaren van onrecht in de wereld bleek voor alle respondenten een drijfveer, ongeacht hun ideologie. Hoewel het ervaren van persoonlijke

problematiek, zoals depressie, gedragsproblemen, stoornissen, verslaving en ziekte, minder vaak als pushfactor door de respondenten zelf werd genoemd, leek ook dit voor te komen tussen jongeren met verschillende extreme idealen (Sikkens et al., 2017). Echter, op basis van de onderzoeksopzet kon niet worden achterhaald of dit ook vaker voorkwam in vergelijking met de prevalentie van persoonlijke problemen voor jongeren zonder extreme idealen. Daarentegen toonde het onderzoek wel aan dat jongeren hun radicale ideologie vaker meekregen van leeftijdsgenoten en vrienden of via de media, in plaats van door hun ouders. Hoewel sommige jongeren idealen hadden die overeenkwamen met hun ouders, waren de idealen van de jongeren vele malen extremer (Sikkens et al., 2017).

2.7 Verschillen tussen radicaliseringsprocessen

Naast overeenkomsten, toonde het onderzoek van Sikkens et al. (2017) dat vormen van persoonlijke uitsluiting, zoals eenzaam zijn en/of weinig vrienden hebben, ergens bij willen horen of gepest worden, groep specifieke push- en pullfactoren voor jongeren met radicaal- en extreemrechtse idealen waren. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat radicaal- en extreemrechtse groeperingen jongeren werven die emotioneel in de put zitten of sociaal geïsoleerd zijn (Ezekiel, 2002; Wagenaar & Van der Valk, 2010), waarbij deze jongeren zich pas na aansluiting aan zulke groeperingen verdiepen in hun ideologie (Sikkens et al., 2017). Deze bevinding komt overeen met het onderzoek van Borum (2011), waaruit blijkt dat de invloed van een ideologie op het radicaliseringsproces van jongeren onduidelijk is, doordat zij zich in hun zoektocht naar vriendschap eerst aansluiten bij een groep, alvorens zich te verdiepen in de ideologie. In vergelijkbare lijn toont het onderzoek van Mudde (2014) aan dat jongeren die betrokken raken bij radicaal- en extreemrechtse groeperingen, vaker door subculturele invloeden worden aangetrokken in plaats van formeel deel te nemen aan de politiek of te stemmen.

Daaropvolgend verondersteld Miller-Idriss (2018) dat combinaties van culturele push- en pullfactoren en structurele verklaringen betrokkenheid van jongeren bij radicaal- en extreemrechtse groeperingen kunnen verklaren. Gedurende de pubertijd zijn jongeren op zoek naar hun eigen identiteit en groepen om bij te kunnen horen, waarop zulke groeperingen op inspelen door beide aan te bieden, bijvoorbeeld door kameraad- of broederschap of masculiniteit uit te stralen (Pascoe, 2007; Way, 2011). Daarnaast kunnen jongeren zich ook tot radicaal- en extreemrechtse groeperingen aangetrokken voelen, doordat zulke groeperingen ruimte bieden om te rebelleren en zich af te zetten tegen wat wordt gezien als de ‘normale’ samenleving en daarbij horende instituties en normen en waarden (Miller-Idriss, 2018).

Structurele verklaringen veronderstellen dat de individuele positie ten opzichte van een sociale structuur of conditie en de situaties waarin een individu zich begeeft en daarmee zijn of haar leven vormt, politieke opvattingen of betrokkenheid in bepaalde bewegingen, groeperingen of partijen kunnen verklaren (Miller-Idriss, 2018). Een eerste verklaring richt zich op het ervaren van economische instabiliteit. Verondersteld wordt dat jongeren die door traditionele vormen van economisch succes worden gemarginaliseerd, economische crisissen of een gebrek aan werkgelegenheid ervaren, kwetsbaarder voor de retoriek van radicaal- en extreemrechtse leiders en partijen kunnen zijn (Miller-Idriss, 2018). Als tweede structurele verklaring wordt het ervaren van demografische en sociale veranderingen als bedreiging van de dominante culturele identiteit en traditionele normen en waarden in een samenleving aangedragen (Goodwin et al., 2016). Globale, lokale of nationale gebeurtenissen, zoals de aanslagen op 11 september 2001 of op het Bataclan in 2015 in Parijs, kunnen als katalysator voor betrokkenheid bij radicaal- en extreemrechtse groeperingen of partijen fungeren (Miller-Idriss, 2018).

Tenslotte wordt de individuele achtergrond van jongeren als structurele verklaring aangeboden. Sommige combinaties van individuele-, gezins- en groepskenmerken kunnen

racistische en xenofoben attitudes voorspellen of de waarschijnlijkheid vergroten dat jongeren extreme politieke opvattingen erop na houden, bijvoorbeeld wanneer racistische attitudes en opvattingen intergenerationeel worden overgedragen (Weggemans et al., 2018). Een andere verklaring is dat opgroeien in een omgeving waarin ouders afwezig zijn, geen aandacht besteden aan hun kinderen of waarbij er een gebrek aan communicatie is, verband houdt met de politieke attitudes en opvattingen van jongeren (Miller-Idriss, 2018). Uit onderzoek van Gabriel (2014) naar de levensverhalen van radicaal- en extreemrechtse jongeren in Zwitserland bleek dat de gemeenschappelijke basis tussen de verschillende levensverhalen bestond uit een gebrek aan significante volwassenen en het ervaren van interactie en affectieve sympathie voor hun kinderen.

2.8 Hypothesen

Op basis van de besproken literatuur kan worden geconcludeerd dat familieondersteuning, afhankelijk van de vorm van preventie, in alle fasen van het radicaliseringsproces kan worden toegepast. Gedurende pubertijd maken jongeren een vergelijkbaar ontwikkelingsproces door, waarin zij op zoek gaan naar hun identiteit en ergens bij willen horen. Groep specifieke push- en pullfactoren, zoals eenzaamheid en/of weinig vrienden hebben of gepest worden, kunnen ertoe bijdragen dat zulke jongeren bij radicaal- en extreemrechtse groepen betrokken raken of zich toegetrokken voelen tot dit gedachtegoed. Andere verklaringen daarvoor zijn het ervaren van economische spanningen, ervaren van demografische en sociale veranderingen als bedreiging van de dominante culturele identiteit en normen en waarden in een samenleving of de individuele achtergrond, bestaande uit combinaties van individuele-, gezins- en groepskenmerken, van jongeren.

In lijn met de bevindingen uit de onderzoeken van Borum, (2011), Gabriel (2014), Miller-Idriss (2018), Mudde (2014), Sikkens et al. (2017) en de typologie van Bjørgo en

Ravndal (2019), zullen de volgende verwachtingen met betrekking tot gezinskenmerken als structurele verklaring voor betrokkenheid bij radicaal- en extreemrechts in het huidige onderzoek worden getoetst:

(H1): Participanten met een lagere mate van ouderlijk contact zullen eerder extreemrechts stemmen dan participanten met een hogere mate van ouderlijk contact.

(H2): Participanten met een lagere kwaliteit relatie met hun ouders zullen eerder extreemrechts stemmen dan participanten met een hogere kwaliteit relatie met hun ouders.

(H3): Jongeren zullen minder vaak extreemrechts stemmen dan oudere participanten.

(H4): Participanten met een lagere mate van ouderlijk contact zullen het vaker met anti-immigrant attitudes eens zijn dan participanten met een hogere mate van ouderlijk contact.

(H5): Participanten met een lagere kwaliteit relatie met hun ouders zullen het vaker met anti-immigrant attitudes eens zijn dan participanten met een hogere kwaliteit relatie.

(H6): Jongeren zullen het vaker met anti-immigrant attitudes eens zijn dan oudere participanten.

3. Kwantitatieve methoden

3.1 Participanten

Het Langlopende Internet Studies voor de Sociale Wetenschappen (LISS) panel is onderdeel van het ‘Measurement and Experimentation in the Social Sciences’-project dat elk jaar in opdracht van de Universiteit Tilburg door CentERdata wordt uitgevoerd. Het LISS-panel omvat een representatieve steekproef van 5000 Nederlandse huishoudens, waarin ongeveer 7500 individuen van 16 jaar of ouder meewerken aan het invullen van internetenquêtes (Scherpenzeel & Das, 2010). Op basis van een willekeurige steekproef uit het bevolkingsregister van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) worden zij daarvoor gevraagd deel te nemen, waarbij panelleden maandelijks vragenlijsten beantwoorden over een van de volgende onderwerpen: familie en huishouden, gezondheid, inkomen, onderwijs, persoonlijkheid, politieke opvattingen en waarden en tijdsbesteding. Participanten die willen deelnemen en zelf geen computer of internetverbinding bezitten worden daarvan voorzien. Ook ontvangen zij voor iedere ingevulde vragenlijst een financiële compensatie.

Om inzicht te verkrijgen in hoeverre gezinsfactoren kunnen voorspellen dat individuen extreemrechts stemmen of anti-immigrant attitudes hanteren, werd data uit de twaalfde golf van het LISS-panel geanalyseerd. Daarvoor werden achtergrondvariabelen en items uit de vragenlijsten over familie en huishouden en politiek en waarden verzameld (Bijlage 1). De vragenlijst met betrekking tot familie en huishouden werd in september en oktober 2019 bij 5946 huishoudens afgenomen, terwijl de vragenlijst over politiek en waarden tussen december 2019 en maart 2020 in drie delen bij achtereenvolgend 6175, 6347 en 6642 huishoudens werd afgenomen. Het responsepercentage van deze vragenlijsten varieerde tussen de 88.2% en 89.0% (Elshout, 2019; Oudejans, 2019).

3.2 Operationalisatie

3.2.1 Afhankelijke variabelen

Extreemrechts stemmen. Op basis van een 11-punt Likertschaal (van 0 = ‘Links’ tot 10 = ‘Rechts’) konden participanten in de vragenlijst over politieke opvattingen en waarden hun politieke voorkeur aangeven. Scores van 9 of 10 werden als extreemrechts beschouwd, waardoor de codering overige scores = 0 en extreemrechts = 1 betrof.

Anti-immigrant attituden. De mate waarin participanten het met anti-immigrant attituden eens waren, werd aan de hand van 8 items uit de vragenlijst over politieke opvattingen en waarden gemeten. Op basis van een 5-punt Likertschaal (van 0 = ‘Helemaal oneens’ tot 5 = ‘Helemaal eens’) konden participanten daarop antwoorden. Een voorbeelditem betrof: ‘*Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen*’. Op basis van hun formulering werden 5 items omgepooled. Een initiële betrouwbaarheidsanalyse wees uit dat het meten van anti-immigrant attituden aan de hand van 8 items (Cronbach’s alfa = .676) onvoldoende betrouwbaar werd geacht. Daarop werden 3 items verwijderd (Cronbach’s alfa = .806), waarna de operationalisatie als voldoende betrouwbaar werd beschouwd (Nunnally & Bernstein, 1994).

3.2.2 Onafhankelijke variabelen

Ouderlijk contact. Participanten konden op basis van een 7-punt Likertschaal (van 1 = ‘Nooit’ tot 7 = ‘Dagelijks’) middels 2 items uit de vragenlijst over familie en huishouden aangeven hoe vaak zij in de afgelopen twaalf maanden hun moeder of vader hadden gezien. Daarnaast werden zij middels 2 items via een 7-punt Likertschaal (van 1 = ‘Nooit’ tot 7 = ‘Dagelijks’) bevraagd hoe vaak zij in de afgelopen twaalf maanden contact met hun moeder of vader hadden door te bellen, via Social Media, Skype of WhatsApp of door een brief te schrijven of e-mail te versturen.

Kwaliteit relatie met ouders. De kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten werd middels twee items in de vragenlijst over familie en huishouden gemeten. Participanten konden op basis van een 4-punt Likertschaal (van 0 = ‘Niet zo goed’ tot 4 = ‘Erg goed’) aangeven hoe zij de relatie met hun moeder en vader zouden omschrijven.

Leeftijd. Demografische kenmerken worden in het LISS-panel via achtergrondvariabelen gemeten. Daarin werden participanten bevraagd hun leeftijd aan te geven. In lijn met de definiëring van Miller-Idriss (2018) werden individuen tot en met 30 jaar oud als jongeren beschouwd. Daarom betrof de codering jongeren = 1 en overige leeftijden = 0.

3.2.3 Controlevariabelen

Geslacht. Uit een meta-analyse van 46 artikelen gepubliceerd tussen 1995 en 2016 in Europa bleek dat geslacht de neiging van individuen om op een radicaal- of extreemrechtse partij te stemmen kan voorspellen (Stockemer et al., 2018). Verondersteld wordt dat vrouwen in tegenstelling tot mannen minder geneigd zijn om op radicaal- en extreemrechtse partijen te stemmen, aangezien zulke partijen vaak antifeministische ideeën hanteren, mannen traditioneel gezien conservatiever zijn dan vrouwen (Harteveld et al., 2015) en zulke partijen vaker door mannen worden gedomineerd (Givens, 2004). In het huidige onderzoek betrof de codering van geslacht mannen = 1 en vrouwen = 0.

Opleidingsniveau. Ook opleidingsniveau bleek uit de meta-analyse van Stockemer et al. (2018) de neiging om op radicaal- of extreemrechtse partijen te stemmen te kunnen voorspellen. Ook in de onderzoeken van Andersen en Zimdars (2003), Harteveld et al. (2015) en Kestilä-Kekkonen en Söderlund (2014) werd eenzelfde resultaat bevonden. Als reden daarvoor wordt aangedragen dat lager-opgeleiden als verliezers van modernisering kunnen worden omschreven en als doelgroep van radicaal- en extreemrechtse partijen fungeren,

doordat zij minder goed in staat zijn om zich aan de hedendaagse multiculturele en globaliserende wereld aan te passen (Stockemer et al., 2018).

Migratieachtergrond. In lijn met eerdere onderzoeken naar steun voor radicaal- en extreemrechtse partijen (bijv. Aichholzer et al., 2014) en de typologie van radicaal- en extreemrechts door Bjørge en Ravndal (2019) kan ook verwacht worden dat participanten met een migratieachtergrond zich minder tot de politieke opvattingen en waarden van radicaal- en extreemrechtse partijen aangetrokken voelen dan participanten zonder migratieachtergrond. De codering daarvoor in het huidige onderzoek betrof participanten zonder migratieachtergrond = 1 en participanten met een eerste of tweede generatie westerse en niet-westerse migratieachtergrond = 0.

De beschrijvende statistieken van de geoperationaliseerde variabelen zijn in tabel 1 weergegeven.

Tabel 1

Beschrijvende statistieken geoperationaliseerde variabelen

	N	M/proportie	SD	Min	Max
<i>Afhankelijke variabelen</i>					
Politieke voorkeur (1 = extreemrechts stemmen)	70	4.6%	-	0	1
Anti-immigrant-attituden	1511	3.06	.74	1	5
<i>Onafhankelijke variabelen</i>					
Ouderlijk contact	1511	4.66	1.11	1	7
Kwaliteit relatie met ouders	1511	3.20	.77	1	4
Leeftijd (1 = jongeren)	457	30.2%	-	0	1
<i>Controlevariabelen</i>					
Geslacht (1 = Mannen)	641	42.4%	-	0	1
Opleidingsniveau	1511	4.68	1.21	1	7
Migratieachtergrond (1 = geen migratieachtergrond)	1156	76.5%	-	0	1

3.4 Analyse

Aanpassingen aan de data werden in SPSS Statistics versie 27 gemaakt. Antwoorden uit de verschillende vragenlijsten werden op basis van geanonimiseerde participantcodes samengevoegd. Vervolgens werden de variabelen volgens de bovengenoemde operationalisatie aangemaakt en doorzocht voor extreme scores en outliers. Enkele werden bevonden, waarna inspectie uitwees dat er geen redenen waarom on deze te verwijderen, aangezien zij geen aanleiding tot inhoudelijke fouten gaven en geen grote invloed op de gemiddelde scores en de som van de gekwadrateerde fouten leken te hebben (Field, 2013). Daarna werd een missing-value analyse uitgevoerd. Respondenten werden op basis van een nomiss-command van verdere analyses uitgesloten. Dit leidde tot een steekproef van 1511 participanten, wat op basis van een berekende G*-power analyse als ruim voldoende werd beschouwd (Bijlage 2) (Faul et al., 2009). Vervolgens werd een correlatieanalyse uitgevoerd (Bijlage 3) en de assumpties voor het uitvoeren van een binaire logistische regressieanalyse en hiërarchische meervoudige regressieanalyse getoetst. Geen van allen werden geschonden, waarna de analyses konden worden uitgevoerd. Tenslotte werd ook nog een sensitiviteitsanalyse uitgevoerd.

3.5 Sensitiviteitsanalyse

Om de robuustheid van de resultaten met betrekking tot de operationalisatie van extreemrechts stemmen in het huidige onderzoek in te kunnen schatten, werd een sensitiviteitsanalyse uitgevoerd (Bijlage 4). Daarin werd extreemrechts stemmen met alleen scores van 10 geoperationaliseerd, waarna de bevonden effecten voor de onafhankelijke variabelen hetzelfde bleven. Enkel het significante effect voor migratieachtergrond werd daarin niet bevonden, waardoor het verschil in operationalisatie niet tot veranderingen heeft geleid en de bevonden resultaten voor de onafhankelijke variabelen als robuust kunnen worden beschouwd.

3.6 Ethische overwegingen

Potentiële LISS-panelleden kregen gedurende het werving en selectieproces een bevestigingsmail, informatiebrief en inlogcode toegestuurd. Daarmee konden zij online bevestigen mee te willen werken en hun eerste vragenlijst invullen. Aan het einde van deze vragenlijst werden respondenten verplicht om de toestemmingsbrief van het LISS-panel door te lezen en indien gewenst daarop akkoord te geven. Alleen participanten die akkoord gaven, werden als panellid verkozen. Ter verzekering dat panelleden twee mogelijkheden hadden om daarvoor toestemming te geven, werden zij voor hun deelname aan de maandelijkse vragenlijsten gedurende hun interviews nogmaals gevraagd dit te bevestigen.

Voordat de secundaire data-analyse van het LISS-panel kon worden uitgevoerd, diende ethische toestemming te worden verleend door de Ethics Review Board of the Faculty of Social Sciences (FERB) van de Universiteit Utrecht. Bevestiging daarvoor werd op 20/04/2021 onder toestemmingsnummer 21-1397 verleend.

4. Kwantitatieve resultaten

4.1 Logistische regressieanalyse

Een logistische regressieanalyse werd uitgevoerd om de effecten van ouderlijk contact (H1), kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten (H2) en leeftijd (H3) voor de kans dat zij extreemrechts zouden stemmen vast te stellen. De regressiemodellen daarvan zijn in tabel 2 gepresenteerd. Model 1 was niet-significant, $\chi^2(3) = 6.255, p = .100$, waardoor toevoeging van de onafhankelijke variabelen niet tot nauwkeurigere voorspellingen leidde ten opzichte van de regressievergelijking waarin geen onafhankelijke variabelen werden toegevoegd.

In model 2 zijn de regressieparameters voor de onafhankelijke variabelen weergegeven, waarbij voor de effecten van geslacht, opleidingsniveau en migratieachtergrond werd gecontroleerd. Dit model was significant, $\chi^2(6) = 39.288, p < .001$, waarbij 8.2% (Nagelkerke R^2) van de variantie in scores op extreemrechts stemmen door de onafhankelijke variabelen en controlevariabelen samen werd verklaard. De voorspellingen van dit model waren in 95.4% van de gevallen nauwkeurig. De analyse toont aan dat er geen significante effecten voor ouderlijk contact ($b = -.148, p = .273$), kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten ($b = -.198, p = .302$) en leeftijd ($b = .174, p = .554$) op extreemrechts stemmen waren. Daarmee bood de analyse geen steun voor hypothese 1, 2 en 3. Wel werden er significante effecten voor de controlevariabelen bevonden. Er was een positief effect voor geslacht ($b = .809, p = .002$), waarbij de kans op extreemrechts stemmen 2.25 keer groter was voor mannen ten opzichte van vrouwen. Daarentegen werd er een negatief voor opleidingsniveau ($b = -.400, p < .001$) bevonden. De kans op extreemrechts stemmen met 33% af naarmate participanten één eenheid hoger scoorden op opleidingsniveau. Ook was er een positief effect voor migratieachtergrond ($b = .783, p = .033$), waarbij de kans op extreemrechts stemmen 2.19 keer groter was voor participanten zonder migratieachtergrond ten opzichte van participanten met een eerste of tweede generatie westerse of niet-westerse migratieachtergrond

Tabel 2*Uitkomsten logistische regressieanalyse*

	Extreemrechts stemmen					
	Model 1			Model 2		
	<i>b</i>	<i>SE</i>	<i>Exp(B)</i> [95% CI]	<i>b</i>	<i>SE</i>	<i>Exp(B)</i> [95% CI]
Constant	-1.721**	.507	.179	-1.089	.735	.337
<i>Onafhankelijke variabelen</i>						
Ouderlijk contact	-.130	.135	.878 [.674, 1.145]	-.148	.135	.863 [.662, 1.123]
Kwaliteit relatie met ouders	-.225	.188	.799 [.553, 1.153]	-.198	.192	.820 [.563, 1.194]
Leeftijd (1 = jongeren)	-.056	.284	.946 [.542, 1.650]	.174	.294	1.190 [.669, 2.118]
<i>Controle variabelen</i>						
Geslacht (1 = mannen)				.809**	.256	2.245 [1.359, 3.706]
Opleidingsniveau				-.400**	.093	.670 [.558, .805]
Migratieachtergrond (1 = geen migratieachtergrond)				.783*	.368	2.188 [1.063, 4.505]
<i>Nagelkerke R²</i>			.013			.082
χ^2			6.255			39.288**

Note. $N = 70$, ** $p < .01$, * $p < .05$

4.2 Meervoudige regressieanalyse

Een meervoudige regressieanalyse werd uitgevoerd om te onderzoeken of ouderlijk contact (H4), kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten (H5) en leeftijd (H6) effect hadden op de mate waarin participanten het met anti-immigrant attitudes eens waren. De regressiemodellen daarvoor zijn in tabel 3 gepresenteerd. Model 1 toont aan dat de onafhankelijke variabelen 3.8% van de variantie in anti-immigrant attitudes scores significant verklaarden, $\text{adjusted } R^2 = .036$, $F(3, 1507) = 19.772$, $p < .001$. Dat was gering in vergelijking met model 2 (12.6%). Verder toonde de analyse een significant positief effect voor ouderlijk contact ($b = .060$, $p = .004$) op anti-immigrant attitudes. In tegenstelling tot de verwachting voorspelde een hogere mate van ouderlijk contact dat participanten het vaker met anti-immigrant attitudes eens waren. Voor kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten ($b = -.128$, $p < .001$) en leeftijd ($b = -.278$, $p < .001$) werden twee significant negatieve effecten bevonden. Overeenkomstig met de verwachtingen bleek dat een hogere kwaliteit van de relatie met ouders en jonger zijn dan 30 jaar oud voorspelde dat deze participanten het minder vaak met anti-immigrant attitudes eens waren dan participanten met een lagere kwaliteit relatie en participanten ouder dan 30 jaar.

Wederom werd in model 2 voor de effecten van geslacht, opleidingsniveau en migratieachtergrond gecontroleerd. De analyse toont aan dat de onafhankelijke en controlevariabelen samen 12.9% van de variantie in anti-immigrant attitudes scores significant verklaarden, $\text{adjusted } R^2 = .126$, $F(6, 1504) = 37.209$, $p < .001$. Er was een significant positief effect voor ouderlijk contact ($b = .051$, $p = .011$), waarbij een hogere mate van ouderlijk contact voorspelde dat participanten het vaker met anti-immigrant attitudes eens waren. De analyse bood daarmee geen ondersteuning voor hypothese 4. Verder toonde de analyse significant negatieve effecten voor kwaliteit van de relatie tussen ouders en participanten ($b = -.113$, $p < .001$) en leeftijd ($b = -.199$, $p < .001$) op anti-immigrant attitudes, wat inhield dat een hogere

kwaliteit relatie en jonger zijn dan 30 jaar oud voorspelde dat participanten het minder vaak met anti-immigrant attitudes eens waren dan participanten met een lagere kwaliteit relatie en participanten ouder dan 30 jaar. Hypothese 5 en 6 werden daardoor wel ondersteund. Alle controlevariabelen waren significante voorspellers van anti-immigrant attitudes. Voor geslacht ($b = .236, p < .001$) werd een positief effect bevonden, waarbij mannen het vaker met anti-immigrant attitudes eens waren dan vrouwen. Daarentegen was er een negatief effect voor opleidingsniveau ($b = -.135, p < .001$), wat inhield dat een hoger opleidingsniveau voorspelde dat participanten het minder vaak met anti-immigrant attitudes eens waren. Tenslotte werd er voor migratieachtergrond ($b = .240, p < .001$) een positief effect bevonden, waarbij participanten zonder migratieachtergrond het minder vaak met anti-immigrant attitudes eens waren dan participanten met een eerste of tweede generatie westerse of niet-westerse migratieachtergrond.

Tabel 3

Uitkomsten meervoudige regressieanalyse

	Anti-immigrant attitudes			
	Model 1		Model 2	
	<i>b</i>	<i>SE</i>	<i>b</i>	<i>SE</i>
Constant	3.275**	.091	3.591**	.120
<i>Onafhankelijke variabelen</i>				
Ouderlijk contact	.060**	.021	.051*	.020
Kwaliteit relatie met ouders	-.128**	.029	-.113**	.028
Leeftijd (1 = jongeren)	-.278**	.042	-.199**	.041
<i>Controle variabelen</i>				
Geslacht (1 = mannen)			.236**	.036
Opleidingsniveau			-.135**	.015
Migratieachtergrond (1 = geen migratieachtergrond)			.240**	.042
R^2	.038		.129	

F

19.772**

37.209**

Note. $N = 1511$, ** $p < .01$, * $p < .05$

5. Kwalitatieve methoden

5.1 Beleidsanalyse

5.1.1 Literatuurstudie familieondersteuning interventies

Het literatuuronderzoek betrof een inventarisatie van de werkzame elementen van de inzet van familieondersteuning bij jihadistisch extremistische jongeren. Daarvoor werden effect- en procesevaluaties in de volgende online documentatiecentra en (sociaal)wetenschappelijke databanken geraadpleegd: GoogleScholar, Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS), Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE), Platform Jeugd preventie Extremisme en Polarisation (JEP), Movisie, Radar Advies, Radicalisation Awareness Network (RAN) en de Toolkit Evidence-Based Werken (EBW) van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS). Op basis van de volgende trefwoorden werden relevante publicaties uitgezocht: ‘effectevaluatie’, ‘familieondersteuning’, ‘jihadistisch extremisme’, ‘preventie radicalisering’, ‘procesevaluatie’, ‘weerbaarheid’ en ‘werkzame elementen’. Vervolgens werd een sneeuwbalmethode toegepast, waarbij referenties naar andere studies werden opgevolgd.

5.1.2 Criteria

Evaluatieonderzoeken werden enkel in de analyse meegenomen als zij aan de volgende criteria voldeden. Effect- en procesevaluaties dienden zich te richten op familieondersteuning ten behoeve van jihadistisch extremistische jongeren, aangezien er geen publicaties van familieondersteuning voor radicaal- en extreemrechts beschikbaar waren. Daarnaast moesten de evaluaties recent zijn uitgevoerd en een uiteenzetting van de werkzame elementen van familieondersteuning bevatten. Daarmee verwijzen Bool et al. (2019) naar de onderdelen van een interventie die ervoor zorgen dat een interventie de gewenste uitwerking bij een doelgroep kan bereiken. Tenslotte konden evaluaties enkel in de analyse meegenomen worden als zij openbaar beschikbaar waren.

5.1.3 Analyse

De verzamelede evaluatieonderzoeken werden doorgelezen, waarbij de belangrijkste thema's en concepten werden samengevat. Vervolgens werden zij aan bovengenoemde inclusiecriteria getoetst, waarna 6 onderzoeken geschikt voor analyse bleken. Deze zijn beschreven in tabel 4. Daarbij lag de nadruk op de vorm van familieondersteuning een evaluatieonderzoek betrof, doelgroep van de interventie was, op welk mechanisme deze interventie zich richtte, onder welke vorm van preventie dit volgens het classificatiemodel van Gielen (2019) kon worden geschaard en welke elementen van de interventies daaruit werkzaam bleken. In het volgende hoofdstuk zijn de resultaten daarvan beschreven. Een overzicht van de onderzoeken die op basis van de inclusiecriteria werden uitgesloten zijn in bijlage 5 weergegeven.

Tabel 4*Overzicht geanalyseerde evaluatiestudies*

Auteur(s)	Jaar	Interventie(s)	Doelgroep(en)	N	Methode(n)	Vorm preventie	Beschrijving
Nederlands Jeugdinstuut	2015	Coach je kind	Laagopgeleide ouders van Turkse of Marokkaanse komaf die één of meerdere kind(eren) van 0 t/m 23 jaar en opvoedonmacht en/of -onzekerheid ervaren	Onbekend	Opvoedondersteuning	Primaire preventie	Interventie waarin ouders werken aan het verminderen van opvoedingsonzekerheid en -onmacht door het versterken en ontwikkelen van opvoedcompetenties
Hallich & Doosje	2017	Diamant-plus	Marokkaans- Nederlandse geradicaliseerde minderjarige meiden en hun ouders	5	Identiteitsontwikkeling en opvoedondersteuning	Tertiaire preventie	Interventie voor de- radicalisering en het vergroten van weerbaarheid tegen extremistische invloeden

Van Wonderen & Capel	2017	Weerbaar opvoeden tegen radicalisering	Moeders met een migratieachtergrond die meer kennis over weerbaar opvoeden willen	12	Opvoedondersteuning	Primaire preventie	Interventie waarin moeders leren hoe zij hun kinderen weerbaar kunnen opvoeden
Van Eerten et al.	2018	Oumnia Works	Moeders met een islamitische achtergrond en moeders van islamitische bekeerlingen	15	Opvoedondersteuning	Primaire preventie	Interventie waarin ouders extra bagage meekrijgen om hun kind(eren) te helpen zich staande te houden in een maatschappij die hoge eisen aan hen stelt
Distelbrink et al.	2019	Opvoeddebatten met migrantenvaders	Vaders met een Marokkaanse, Ghanese of Somalische achtergrond	64	Opvoedondersteuning	Primaire preventie	Interventie waarin vaders (taboegevoelige) onderwerpen rondom opvoeding bespreken, leren over de belevingswereld van hun kinderen en debatten met elkaar voeren

Kriek et al.	2019	Familiecontact	Familieleden van geradicaliseerde individuen	22	Lotgenotenondersteuning	Secundaire preventie	Interventie waarin broers, zussen, vaders en moeders in de omgang met geradicaliseerde familieleden worden ondersteund
--------------	------	----------------	--	----	-------------------------	----------------------	--

Note. Evaluaties van Coach je kind, Weerbaar opvoeden tegen radicalisering, Oumnia Works en Opvoedebatten met migrantenvaders werden uit de inventarisatie van Cankor en Noor (2021) geanalyseerd

5.2 Expertinterviews

5.2.1 Selectie en werving

Door middel van een doelgerichte steekproef werden acht experts en professionals via het netwerk van de onderzoeker en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) per mail benaderd. Daarin werd een informatiebrief met betrekking tot het doel van het onderzoek en een toestemmingsformulier aangeleverd. Als zij daarop akkoord gaven, werd een afspraak gemaakt en een uitnodigingslink verstuurd. Drie interviews zijn afgenomen, waarvan een beschrijving van de respondenten in tabel 5 is weergegeven. Allen waren ten tijde van het onderzoek werkzaam met betrekking familieondersteuning of radicalisering bij jihadistisch extremistisch of radicaal- en extreemrechtse jongeren. Daardoor werd verwacht dat zij een relevante expertise hadden ter verdieping van de resultaten uit de secundaire data-analyse.

Tabel 5

Beschrijving participanten expertinterviews

Participant	Geslacht	Functieomschrijving
1	Vrouw	Onderzoeker extremisme
2	Vrouw	Adviseur vraagstukken extremisme en radicalisering
3	Vrouw	Kennisontwikkeling extremisme en radicalisering

5.2.2 Dataverzameling

De interviews werden, in het kader van de huidige maatregelen ter preventie van de verspreiding van COVID-19, online gedurende 45 minuten via Microsoft-Teams afgenomen. Hoofdvragen werden op basis van het theoretisch kader en de bevindingen uit de secundaire data-analyse in een topiclijst vastgelegd (Bijlage 6). Om voldoende ruimte te kunnen bieden voor het introduceren van nieuwe onderwerpen en het stellen van verdiepende vragen met

betrekking tot relevante expertise, werden de interviews semigestructureerd afgenomen (Fylan, 2007; Gill et al., 2008). Alle respondenten werden individueel geïnterviewd, waarbij opnames ten behoeve van het transcriberen werden gemaakt. Vervolgens werden deze opnames verwijderd. De interviews vonden plaats in mei en juni 2021.

5.2.3 Analyse

In Microsoft Word werden de interviews uitgeschreven, waarna zij in NVivo 12 werden geanalyseerd. Dat begon door middel van open coderen, waarbij patronen konden worden geïdentificeerd. Vervolgens werd de data op basis van relevante hoofd- en sub thema's uit het theoretisch kader en literatuuronderzoek gecodeerd. Getracht werd om op deze manier verbanden aan te leggen, zowel binnen als tussen de verschillende interviews (Bryman, 2015). Na beide vormen van coderen, werd de codeboom beoordeeld en verfijnd door codes onder te brengen in overkoepelende categorieën. Deze zijn beschreven in de resultaten.

5.2.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Er is met diverse aspecten getracht rekening te houden om de betrouwbaarheid en validiteit van de resultaten uit de interviews te kunnen waarborgen. Zo veel als mogelijk werd van tevoren vastgelegd, zoals hoofdvragen in de topiclijst en hulpmiddelen voor dataverzameling en -analyse. Respondenten werden vooraf gevraagd een uur vrij te nemen in hun agenda, zodat het interview in geval van uitloop kon worden afgemaakt. Ook werd hen gevraagd zich af te zonderen van mogelijke afleidingen. Gedurende de interviews werden enkele antwoorden van respondenten geparafraseerd om de context van de uitspraken te toetsen. Daarnaast werden respondenten tijdens de interviews in de gelegenheid gesteld om zelf vragen te stellen, terwijl aan het einde van de interviews een moment voor feedback werd ingelast. Daarnaast werden de hoofdvragen uit de topiclijst in een notitieboek door de interviewer bijgehouden, zodat alle

thema's besproken zouden worden en kon worden gecontroleerd (Thomas & Magilv, 2011; Creswell & Miller, 2000).

5.3 Ethische overwegingen

Benaderde respondenten ontvingen een informatie- en toestemmingsbrief waarin gedetailleerde informatie over hun deelname aan het onderzoek was beschreven. Na afname kregen de participanten een pseudoniem en alle identificeerbare data werd vernietigd. Deelname aan het onderzoek was vrijwillig en kon op elk moment gedurende het interview worden afgebroken, zonder daar een reden voor te hoeven geven. Alle respondenten gaven aan daarmee akkoord te zijn.

Wederom diende de Ethics Review Board of the Faculty of Social Sciences (FERB) van de Universiteit Utrecht ethische toestemming te verlenen alvorens de expertinterviews konden worden uitgevoerd. Bevestiging daarvoor werd op 20/04/2021 onder toestemmingsnummer 21-1398 verleend.

6. Kwalitatieve resultaten

6.1 Literatuurstudie familieondersteuning interventies

Uit de geanalyseerde effect- en procesevaluaties bleek dat familieondersteuning binnen alle vormen van preventie wordt ingezet. In de inventarisatie van weerbaarheidsversterkende interventies door Cankor en Noor (2021) werden de werkzame elementen daarvan in inhoudelijk en methodisch werkzame elementen onderverdeeld. Daarin verwezen inhoudelijk werkzame elementen naar de kenmerken of middelen die individuen kunnen bezitten en waarvan onderzoeken uit de wetenschappelijke literatuur hebben aangetoond dat zij de individuele of gemeenschappelijke weerbaarheid kunnen versterken. Daarentegen betreffen methodisch werkzame elementen alle werkvormen en procesmatige methodieken waarmee getracht werd dat te bereiken (Cankor & Noor, 2021). Vanwege de verscheidenheid aan werkzame elementen uit de verschillende interventies werd er in het huidige onderzoek voor gekozen deze indeling over te nemen.

6.1.1 Inhoudelijk werkzame elementen

De analyse toonde aan dat werkzame elementen van de verschillende interventies voor familieondersteuning, in lijn met de inventarisatie door Cankor en Noor (2021), in drie hoofcategorieën konden worden onderverdeeld, namelijk het verwerven van kennis en inzicht, ontwikkelen van bepaalde vaardigheden en werken aan het zelfbeeld (Tabel 6). Interventies in het kader van primaire preventie waarin opvoedondersteuning aan ouders werd verleend, richtten zich daarbij op ouders met een migratieachtergrond of ouders van islamitische bekeerlingen. Daarvan werd verwacht dat het indirect een bijdrage kon leveren aan het versterken van de weerbaarheid van hun kinderen tegen conflicterende normen en waarden, polarisatie, uitsluiting en radicale invloeden (Cankor & Noor, 2021). De voornaamste elementen uit deze interventies waren het verwerven van kennis en inzicht over radicalisering

en opvoedvraagstukken en -verwachtingen in Nederland, creëren van bewustwording over de eigen opvoedvisie en opvoedgedrag en het bieden van handelingsperspectief door opvoedvaardigheden aan te leren, ouders te begeleiden in het vragen om hulp uit het (in)formele netwerk en het vergroten van het vertrouwen in eigen kunnen (Distelbrink et al., 2019; Nederlands Jeugd Instituut, 2015; Van Eerten et al., 2018; Van Wonderen & Capel, 2017).

Vervolgens bleek uit de evaluatie over familiecontact in het kader van secundaire preventie door Kriek et al. (2019) dat aandacht voor feitelijke kennis en psycho-educatie inhoudelijk werkzame elementen waren. De evaluatie over de de-radicaliseringsinterventie van Hallich en Doosje (2017) in het kader van tertiaire preventie gaf aan dat deze aansloot bij werkzame elementen die in eerdere onderzoeken naar het versterken van weerbaarheid al werden bevestigd: insluiting en re-integratie, versterking van identiteit en vergroting van competenties in conflicthantering. Daarnaast waren er aanwijzingen dat de interventie bijdroeg aan het versterken van rationele morele oordeelsvorming. Door beperkingen van de onderzoeksopzet konden daar alleen voorzichtige conclusies over worden getrokken.

Tabel 6

Overzicht inhoudelijk werkzame elementen literatuurstudie

Categorie	Element	Interventie(s)
Kennis en inzicht verwerven	Beschermende en risicofactoren weerbaarheid	DP
	Bewustwording eigen handelen	CK, WO, OW
	Feitelijke kennis	FC
	Levensfase puber	OW
	Opvoedvraagstukken	CK, WO, OM
	Psycho-educatie	FC
	Radicalisering	OW, FC
	Rekrutering	OW

	Religie	OW
	Sociale media	OW
Vaardigheden ontwikkelen	Conflicthantering	DP
	Gespreksvaardigheden	OW, FC
	Opvoedvaardigheden	CK, WO, OW, OM, FC
	Rationele morele oordeelsvorming*	DP
	Omgang instituties	FC
	Rouw- en traumaverwerking	FC
	Vragen om hulp/steun (in)formele netwerk	CK, WO, OW
Werken aan het zelfbeeld	Kloof tussen ouder en kind	DP
	Versterking identiteit	DP
	Vertrouwen in anderen	OM
	Vertrouwen in instituties	WO
	Vertrouwen in eigen kunnen	CK, OM

Note. DP = Diamant-plus, CK = Coach je kind, WO = Weerbaar opvoeden tegen radicalisering, OW = Oumnia Works, OM = Opvoeddebatten met migrantenvaders, FC = Familiecontact, * = inachtneming onderzoeksopzet

6.1.2 Methodisch werkzame elementen

Ook voor methodisch werkzame elementen konden, in lijn met de inventarisatie door Cankor en Noor (2021), hoofdcategorieën worden aangemaakt (Tabel 7). De analyse toonde aan dat ervaring(skennis), groepsaanpak, informatieoverdracht, oefenen en aanleren van vaardigheden, positieve bekrachtiging, rol van de trainer en samenwerking methodische elementen waren waaraan de werkzaamheid van inhoudelijke elementen onderhevig bleek. Weliswaar waren er, in tegenstelling tot inhoudelijk werkzame elementen, minder overeenkomsten voor de methodische elementen tussen de verschillende interventies. Echter, voor alle interventies gold dat de werkzaamheid daarvan afhankelijk van het creëren van een vertrouwensband en een

veilige (leer)omgeving was (Distelbrink et al., 2019; Hallich & Doosje, 2017; Kriek et al., 2019; Nederlands Jeugdinstituut, 2015; Van Eerten et al., 2018; Van Wonderen & Capel, 2017).

Daaropvolgend toonde de analyse aan dat de werkzaamheid van het ontwikkelen van vaardigheden voor twee opvoedondersteuningsinterventies afhankelijk bleek van mogelijkheden in de interventie om deze vaardigheden zelf te ervaren en oefenen (Nederlands Jeugdinstituut, 2015; Van Wonderen & Capel, 2017). Daarnaast kon observatie ook de werkzaamheid van opvoedondersteuningsinterventie beïnvloeden, vooral met betrekking tot ouders die hun problemen slecht kunnen verwoorden en wanneer deelnemers van elkaar kunnen leren (Distelbrink et al., 2019; Nederlands Jeugdinstituut, 2015). Voor één opvoedondersteuningsinterventie (Van Eerten et al., 2018) en de de-radicaliseringsinterventie van Hallich en Doosje (2017) bleek de werkzaamheid afhankelijk van de mate waarin hulpverlening aansloot bij de individuele probleemdefinitie. Een soortgelijk methodisch element waarvan twee opvoedondersteuningsinterventies afhankelijk bleken betrof de mate waarin de achtergrond en belevingswereld van train(st)er(s) aansloot bij de deelnemer(s) (Van Eerten et al., 2018; Van Wonderen & Capel, 2017).

Tabel 7

Overzicht methodisch werkzame elementen literatuurstudie

Categorie	Element	Interventie(s)
Ervaring(skennis)	Aansluiting probleemdefinitie deelnemers	CK, FC
	Ervaringen/inzichten delen	FC
Groepsaanpak	Beide ouders betrekken	CK
	Groepsdialoog	WO
	Groepsgesprek	WO
Informatieoverdracht	Debat	OM
	Dialoog	WO

	Discussie	WO
	Film	OM
Oefenen en aanleren van vaardigheden	Herhaling	WO
	Observeren	CK, WO
	Ervaren	OM, WO
Positieve bekrachtiging	Coaching	CK
Rol van de trainer	Aansluiting belevingswereld deelnemer(s)	WO, OW
	Helderheid doel training	WO
	Stimuleren vragen en onderlinge gesprekken	OW
	Vertrouwensrelatie/veilige (leer)omgeving	CK, DP, WO, OW, OM, FC
Samenwerking	Individuele- en groepsbegeleiding	FC
	Relevante instanties multiproblematiek	DP

Note. DP = Diamant-plus, CK = Coach je kind, WO = Weerbaar opvoeden tegen radicalisering, OW = Oumnia Works, OM = Opvoeddebatten met migrantenvaders, FC = Familiecontact

6.2 Expertinterviews

Aan de hand van drie semigestructureerde expertinterviews werd getracht bevindingen uit het theoretisch kader en de secundaire data-analyse te toetsen.

6.2.1 Preventie van radicalisering

Uit de analyse bleek dat alle respondenten het erover eens waren dat familieondersteuning een rol kan spelen in de preventie van radicalisering. Dat kwam voornamelijk voort uit eerdere ervaringen met betrekking tot hulpverlening aan familieleden van uitreizigers binnen het jihadistisch extremisme in het kader van secundaire en tertiaire preventie.

P2: *“We zijn begonnen met familieondersteuning toen net al die uitreizigers vertrokken waren, dus dan zag je dat er heel veel onwetendheid, heel veel paniek, en ja, het viel dat overal*

opnieuw werd uitgevonden. Families die zich heel erg in de kou gezet voelen en weinig begrip en steun ervaren. Nou, dan heb je de periode daarna, de onzekerheid van hoe gaat het met je kind, wat meer stabiele periodes, de terugkeer, soms het overlijden, de periode in detentie en re-integratie. Dat zijn allemaal thema's waar je hulp op kan inzetten omdat het heel veel vragen en onrust oproept."

Toch veronderstelden alle respondenten dat familieondersteuning ook binnen primaire preventie een rol kan spelen. Zo werd opvoedondersteuning en het ontwikkelen van praat- en steungroepen genoemd, maar ook informatievoorziening ten behoeve van het herkennen van rekruteringsmechanismen voor broertjes en zusjes en het begeleiden van andere instanties of professionals in het werkveld rondom radicalisering genoemd. Op hun eigen manier brachten alle respondenten nuance daarop aan, aangezien de aanpak van extremisme en radicalisering maatwerk betreft. Niet iedere vorm van familieondersteuning zal in elke fase van het radicaliseringsproces of op iedere casus met eenzelfde resultaat toepasbaar zijn.

P1: "Ik denk dat je heel slim moet zijn bijvoorbeeld als je zo'n 'prevent' gaat oprichten, zoals in Engeland. Daar moeten leraren leerlingen gaan aangeven, dat werkt allemaal niet. Scholen moeten geen verlenging zijn van de geheime dienst [...]. Preventie is heel erg belangrijk, maar je moet er heel goed over nadenken van wat wil je tegengaan en welk effect wil je bereiken, want er wordt heel weinig gemeten."

6.2.2 Overeenkomsten en verschillen radicaliseringsprocessen

In navolging van de hierboven besproken alinea, werden respondenten bevraagd naar overeenkomsten en verschillen tussen radicaliseringsprocessen voor beide vormen van extremisme. Alle respondenten gaven aan daar voornamelijk overeenkomsten tussen te zien, vooral over de rol van triggerfactoren op het radicaliseringsproces, waarbij verschillen tussen de vormen van extremisme als accentverschillen werden benaderd.

P2: *“Ja, je hebt bijvoorbeeld dus trauma en psychopathologische problematiek, dat zijn bepaalde triggerfactoren. Ook sociaalpsychologische kwetsbaarheid kan een rol spelen, zoals slachtofferschap en sociale uitsluiting, grieven [...], beleven van onrecht, gevoelens van dat je ergens niet thuishoort [...]. Ja, een onprettig sociaal netwerk en vooral die instabiele gezinsomgeving [...]. Ja, gewoon dichotoom denken, maar ook bepaalde geopolitieke ontwikkelingen [...].”*

P3: *“Nou, ik denk dat de meeste thema's hetzelfde zijn, vooral voor de families [...]. Bijvoorbeeld onmacht in het contact met het kind, onmacht in niet de juiste hulp kunnen vinden, omdat er ook vaak sprake is van psychopathologie, dus dan is het vaak van wat is het nou: is het een ideologie of is het psychopathologie of een mix van beiden?”*

P1: *“In beide groepen zie je ook wel dat mensen echt het idee hebben dat zij soort van aangeraakt zijn, dus dat zij de uitverkoren persoon zijn om het te doen en daar ook veel zingeving en een identiteit uit halen. Maar jihadististen, die voelen dat echt als een soort god die hun een openbaring heeft gegeven, terwijl bij rechtsextremisten is dat anders, tenminste dat is niet religieus.”*

Er werden geen specifieke factoren, processen of verklaringen voor radicalisering bij radicaal- en extreemrechtse jongeren genoemd, behalve dat het participant 2 in enkele casussen met radicaal- en extreemrechtse jongeren opviel dat er vaker sprake van een problematische relatie met de moeder was, ten opzichte van de vader, dat bij jihadistisch extremistische jongeren vaker voortkwam. Dit betrof een aanwijzing op basis van enkele waarnemingen zonder wetenschappelijke onderbouwing, waardoor het een opvallendheid betreft en hier geen conclusies aan kunnen worden verbonden. Daarnaast herkenden sommige participanten een verschil in benadering voor radicalisering naar radicaal- en extreemrechts ten opzichte van jihadistisch extremisme, waarbij de ernst en urgentie omtrent zorgen voor radicalisering bij

radicaal- en extreemrechts, in tegenstelling tot jihadistisch extremisme, minder snel als problematisch wordt beschouwd.

P1: *“Ik denk dat de moeilijkheid bij rechtsextremisme is dat zij niet altijd door hun omgeving worden teruggefloten, omdat die ideeën inmiddels eigenlijk best wel wijdverspreid in de samenleving zijn ingebed. In de politiek, in wat je dagelijks op je tijdlijn voorbij ziet komen tot en met bepaalde uitspraken van politici en bepaalde mensen in de media.”*

Voor familieondersteuning als vorm van hulpverlening in het kader van primaire preventie zou dit op termijn problematisch kunnen zijn, aangezien het vroegtijdig signaleren of het wegnemen van voedingsbodems voor radicalisering kan worden bemoeilijkt wanneer zorgen over problematisch gedrag door normalisering in de samenleving als zodanig wordt herkend.

P2: *“En wat de families betreft, ja ik denk dat het bij rechts nog minder mainstream is dan jihadisme. Daarvan zijn we het er allemaal over eens dat het een probleem is en dat we daar iets mee moeten. Maar dat is bij rechts nogal minder, waardoor het, ook als een familie zich bijvoorbeeld meldt met zorgen, heel moeilijk is om bij hen te laten doordringen dat het een probleem of zorgelijk is.”*

6.2.3 De inzet van familieondersteuning

Vervolgens werden respondenten naar eventuele verschillen in familiebanden en -relaties waarvan de inzet van familieondersteuning afhankelijk kon zijn bevroegd. Voor alle respondenten gold dat ouders en/of familieleden in beide gevallen een relatie met deze jongeren en zorgen over hun radicale of extremistische ideeën of overtuigingen moesten hebben. Immers, familieondersteuning betreft een vorm van hulpverlening die grotendeels in vrijwillig kader wordt verleend, waardoor signalen uit de sociale omgeving of bepaalde instituties, zoals school of werk, ervoor zorgen dat hulpverlening kan worden ingezet. Er werden geen verschillen voor

familiebanden en -relaties tussen beide doelgroepen benoemd, behalve dat er wederom accentverschillen tussen de groepen kunnen zijn.

P2: *“Nee, het is cultureel anders. Er is sprake van een wij-cultuur, wat maakt dat iedere actie die je doet betrekking heeft op het hele collectief. Dus als jij iets doet wat verwerpelijk is voor de gemeenschap, dan wordt je vader daar ook op aangekeken. We hebben bijvoorbeeld gezinnen waar een vader niet meer naar de moskee durft omdat hij bang is dat hij gezichtsverlies heeft geleden of dat er echt over ze gepraat wordt. Er is dan veel schaamte, dat echt wel meespeelt bij de gezinnen waar jihadisme een rol speelt.”*

Het bleek vooral belangrijk, in het geval van hulpverlening voor de-radicalisering binnen tertiaire preventie, dat er sprake is van een hulpverlener die kan doordringen tot de jongeren.

P1: *“Wat wel zo is, volgens mij maar dat heeft [...] mij een keer verteld. In [...] hebben ze twee exit-faciliteiten gehad voor jonge rechtsextremisten en rechtsextremisten in het algemeen en de een was een heel groot succes en de ander niet. Wat was nou het verschil? Die ene die een heel groot succes was, daar werkte een hele moederlijke, lievige vrouw die als een soort tweede moeder voor die jongens was en echt gewoon wist door te dringen. [...]. Het is soms eerder een kwestie van ‘good people’ of ‘best people’ in plaats van ‘best practices’.”*

In vergelijkbare lijn werd het belang van een cognitieve opening of ingang voor hulpverlening genoemd, zowel voor jihadistisch extremistische als radicaal- en extreemrechtse jongeren. Bovendien veronderstelden participant 2 en 3 dat daarin niet alleen aandacht aan hulpverlening voor extremisme en radicalisering werd besteed, maar ook andere problemen waarmee individuen of families eventueel kampen, zoals huiselijk geweld of schulden.

P3: *“Het is altijd goed om die hulpvraag concreet te krijgen, zodat je daaraan kan werken en ook kan doorverwijzen als er nog andere hulpvragen zijn, om die ingang en die*

werkrelatie met een cliënt goed te houden [...]. Problematiek in het kader van radicalisering en extremisme is natuurlijk heel erg precair [...]. Dat vergt echt gewoon wat tijd.”

6.2.4 Inhoudelijk en methodisch werkzame elementen

In navolging van het bovengenoemde punt, werden de participanten bevraagd naar hun expertise met betrekking tot werkzame elementen van familieondersteuning. Participant 1 had daar geen ervaring mee, waardoor zij daarover geen uitspraken deed. Participant 2 en 3 richtten zich enkel op de werkzame elementen van familieondersteuning binnen de secundaire en tertiaire preventie, aangezien hun expertise daaruit voortkwam. Bovendien betroffen de besproken elementen enkel methodisch werkzame elementen die ook uit het literatuuronderzoek naar voren kwamen, zoals het belang van aansluiting van de hulpverlener en interventie bij de achtergrond en behoeften van cliënten ter ontwikkeling van een positieve werk- en vertrouwensrelatie. Daartoe droegen participant 2 en 3 het belang van een terughoudende en geen veroordelende houding als hulpverlener aan, waarbij het belangrijk is om door middel van hulpverlening een alternatief positief netwerk aan te bieden waarop familieleden en/of cliënten terug kunnen vallen. Immers, het idee onderliggend aan de inzet van familieondersteuning is dat prosociale relaties met familieleden kunnen worden ingezet om het radicaliseringsproces op positieve wijze te beïnvloeden. Daarvoor is het noodzakelijk dat families meewerken, wat veel van hen vereist gezien de gevoeligheid rondom radicaliseringsproblematiek, waarvoor nazorg en ondersteuning erg belangrijk bleek.

P2: “We hebben bijvoorbeeld families gehad die op het moment dat hun kind werd opgepakt of uitreisde een inval hadden gehad, wat gepaard ging met heel veel mensen over de vloer. Je hebt dan weinig te zeggen en dat is heel traumatisch geweest voor veel gezinnen. Sommige gezinnen hebben weinig vertrouwen in de overheid, in de politie, hebben het gevoel dat er alleen maar gehaald is en weinig gebracht, zijn belaagd door de media, dus die trekken

zich terug en willen niks meer. Ja, daar moet je dus eerst binnen zien te komen en soms moet je dan inzetten op schulden of datgene waar zij iets mee te winnen hebben.”

In navolging van bovenstaand citaat bleek dat een oplossingsgerichte aanpak belangrijk is voor het verlenen van familieondersteuning. Daarbij was het volgens hen essentieel dat hulpverleners tijd kunnen investeren, flexibel zijn, zoals korte wachttijden en mogelijkheden voor op- of afschalen naarmate een casus vordert, en familieondersteuning vanuit een multidisciplinair team kan worden verleend. Dat laatste punt kwam voort uit de manier waarop hulpverlening in Nederland wordt ingericht, waarbij cliënten op basis van een concrete hulpvraag en stimulering van de eigen verantwoordelijkheid worden geholpen.

P2: “Wij hebben te maken met gezinnen die zo in de prut zitten, die kunnen hun hulpvraag niet eens formuleren en weten eigenlijk niet waar ze behoefte aan hebben. Wat wij kunnen doen is wat langer aansluiten. Normaal een wijkteam, die kunnen een uurtje en daarna moeten ze weg. Je merkt dat pas nadat alle beleefdheden zijn uitgewisseld, dan komt de boel op tafel. Wij kunnen de ruimte nemen om te investeren vanuit een presentie-theorie, dus aansluiten bij contact maken, een vertrouwensband opbouwen. Daar kunnen we heel erg in investeren en dan pas merk je dat er heel erg veel achter komt waardoor je kunt bouwen aan die concrete hulpvraag.”

7. Conclusie

Het doel van het onderzoek was om inzicht te verkrijgen in hoeverre familieondersteuning, zoals ingezet ter preventie van jihadistisch extremisme, ook ter preventie voor radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden toegepast. Een mixed-method onderzoek werd daarvoor uitgevoerd, waarbij data van het LISS-panel werd geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in hoeverre gezinsfactoren extreemrechts stemmen en anti-immigrant attitudes zouden voorspellen. Vervolgens werd een literatuurstudie naar de werkzame elementen van familieondersteuning bij jihadistisch extremisme uitgevoerd. Aan de hand van expertinterviews met professionals werkzaam op het gebied van familieondersteuning en radicalisering bij jihadistisch extremisme en radicaal- en extreemrechts, werden deze bevindingen getoetst.

7.1 LISS-panel

Op basis van de besproken literatuur uit het theoretisch kader werd verwacht dat een lagere mate van ouderlijk contact en een lagere kwaliteit van de relatie tussen participanten en hun ouders extreemrechts stemmen en anti-immigrant attitudes zou voorspellen. Daarnaast werd verwacht dat leeftijd extreemrechts stemmen en anti-immigrant attitudes zou voorspellen, waarbij de kans daarop voor jongeren, in tegenstelling tot participanten ouder dan dertig jaar, zou afnemen. De analyse van het LISS-panel biedt slechts gedeeltelijk ondersteuning voor de afgeleide verwachtingen. Uit de resultaten blijkt dat individuen met een hogere kwaliteit relatie met hun ouders en jongeren het minder vaak met anti-immigrant attitudes eens zijn. De individuele achtergrond als structurele verklaring voor betrokkenheid van jongeren bij radicaal- en extreemrechts wordt daarmee ten dele ondersteunt, aangezien de hoogte van de kwaliteit van de relatie tussen individuen en ouders verband houdt met de mate waarin zij het met anti-immigrant attitudes eens zijn (Gabriel, 2014; Miller-Idriss, 2018). Daarnaast kan het bevonden resultaat voor leeftijd als ondersteuning voor de verklaringen uit de onderzoeken van Borum

(2011), Mudde (2014) en Sikkens et al. (2017) worden gezien. Participanten ouder dan 30 waren het vaker met anti-immigrant attitudes eens, in lijn met de verwachting dat jongeren vaker door ontwikkelingsprocessen of subculturele invloeden betrokken raken bij radicaal- en extreemrechts alvorens zich te verdiepen in deze ideologie.

In tegenstelling tot de verwachtingen werd een positief significant effect voor ouderlijk contact op anti-immigrant attitudes bevonden, wat impliceert dat individuen die een betere band met hun ouders hebben ook vaker het met anti-immigrant attitudes eens zullen zijn. Een mogelijke verklaring daarvoor komt voort uit onderzoeken naar socialisering en intergenerationele overdracht van attitudes. Daaruit blijken significante verbanden tussen de politieke opvattingen van ouders en hun kinderen (Jennings et al., 2009; Westholm, 1999), onder de veronderstelling dat anti-immigrant attitudes zich ontwikkelen door interacties van individuen met leeftijdsgenoten, ouders en vriendschappen tussen groepen (Miklikowska, 2017). Onderzoek naar socialisering van etnische en raciale vooroordelen wijst uit dat er sprake is van een significant matige overeenkomst tussen ouders en hun kinderen (Degner & Dalege, 2013), waarin de mate van intergenerationele overdracht afhankelijk is van de kracht van de relatie, zoals uit onderzoek van Miklikowska (2016) waaruit bleek dat de invloed van ouders op overdracht van politieke attitudes sterker was naarmate de kwaliteit van de relatie ook beter was. In het licht van deze verklaring kunnen de gemiddelde scores van anti-immigrant attitudes en ouderlijk contact uit het huidige onderzoek als aanwijzing daarvoor worden gezien.

Tenslotte werden er ook onverwachte resultaten voor alle hypothesen met betrekking tot extreemrechts stemmen bevonden. De uitgevoerde logistische analyse wees uit dat de onafhankelijke variabelen geen significante voorspellers van extreemrechts stemmen bleken, wat impliceert dat er geen samenhang is tussen ouderlijk contact, kwaliteit van de relatie met ouders en leeftijd voor een extreemrechtse politieke voorkeur. Een mogelijke verklaring daarvoor betreft het aantal extreemrechts stemmers in de huidige steekproef. Hoewel het LISS-

panel een representatieve steekproef van Nederlandse huishoudens uit het bevolkingsregister omvat (Scherpenzeel & Das, 2010), was het aantal extreemrechts stemmers daarin niet in overeenstemming met verwachtingen gebaseerd aan de opkomst van radicaal- en extreemrechtse partijen in West-Europa (De Lange, 2020; Mudde, 2014) en recent electorale successen van rechts-populistische partijen in Nederland, zoals Partij voor de Vrijheid (PVV) en Forum voor Democratie (FVD).

7.2 Literatuurstudie familieondersteuning interventies

Op basis van de geanalyseerde effect- en procesevaluaties kan worden geconcludeerd dat familieondersteuning in alle vormen van preventie kan worden toegepast. Weliswaar varieerden werkzame elementen specifiek per interventie en fase van preventie, toch konden drie hoofdcategorieën daarin worden geïdentificeerd, overeenkomstig met de inventarisatie van Cankor en Noor (2021). Voor alle interventies gold dat het verwerven van kennis en inzicht, het aanleren en werken aan bepaalde vaardigheden en werken aan het zelfbeeld van de ouders inhoudelijk werkzame elementen waren. Daarin richten opvoedondersteuningsinterventies zich specifiek op ouders met een migratieachtergrond of ouders van islamitische bekeerlingen. De nadruk voor de geanalyseerde interventies in het kader van secundaire en tertiaire preventie lag daarbij minder op de migratieachtergrond en religieuze achtergrond van de deelnemers of cliënten. Daarvan bleken de inhoudelijk werkzame elementen meer op de geïdentificeerde hoofdcategorieën gericht.

De uiteenzetting van methodisch werkzame elementen gaf aan dat er zes hoofdcategorieën in konden worden geïdentificeerd, overeenstemmend met de inventarisatie van Cankor en Noor (2021). Ervaring(skennis), groepsaanpak, informatieoverdracht, oefenen en aanleren van vaardigheden, positieve bekrachtiging, rol van de trainer en samenwerking betroffen werkvormen en procesmatige methodieken binnen de interventies waardoor

inhoudelijke elementen werkzaam konden zijn. Daarbij viel op te merken dat er, in tegenstelling tot de inhoudelijk werkzame elementen, een grotere verscheidenheid aan methodische elementen tussen de verschillende interventies was. Het enige element dat tussen alle interventies overeenkomstig was, betrof het creëren van een vertrouwensband en een veilige (leer)omgeving (Distelbrink et al., 2019; Hallich & Doosje, 2017; Kriek et al., 2019; Nederlands Jeugdinstituut, 2015; Van Eerten et al., 2018; Van Wonderen & Capel, 2017).

7.3 Expertinterviews

Ook de bevroegde experts veronderstelden dat familieondersteuning in alle vormen van preventie een rol kan spelen, maar gaven daarbij aan dat het maatwerk betreft. In vergelijkbare lijn benoemden zij dat overeenkomsten en verschillen in radicaliseringsprocessen voor verschillende vormen van extremisme voornamelijk in accentverschillen moeten worden gezocht, overeenkomstig met de bevindingen uit het onderzoek van Sikkens et al. (2017). Ook met betrekking tot afhankelijkheid voor de inzet van familieondersteuning werden er geen verschillen tussen familiebanden en -relaties voor beide vormen van extremisme benoemd. Wel werd er een verschil waargenomen in de manier waarop en de mate van ernst en urgentie waarmee radicaal- en extreemrechts ten opzichte van jihadistisch extremisme wordt benaderd, overeenkomstig met het beeld uit het DTN 54 (NCTV, 2021), onderzoek van Koehler (2016) en het dominante paradigma uit de wetenschappelijke literatuur ter voorkoming en het tegengaan van extremisme en terrorisme (Nasser-Eddine et al., 2011). Een resultaat dat mogelijkwijze problematisch voor familieondersteuning als primaire preventieactiviteit kan zijn, aangezien normalisering van radicaal- en extreemrechtse ideeën of overtuigingen een poortwachtersfunctie, zoals verondersteld door Koehler en Ehrt (2018) en Williams et al. (2015), voor vroegtijdige herkenning en signalering van radicalisering door de hechte sociale omgeving kan bemoeilijken.

Een element waarvan de werkzaamheid van familieondersteuning afhankelijk kan zijn en in het literatuuronderzoek onderbelicht bleef, betreft de mogelijkheid van een cognitieve opening of ingang voor hulpverlening. Onderzoek van Wiktorowicz (2004) toont aan dat het begin van een radicaliseringsproces zich kenmerkt doordat er sprake is van een moment waarop individuen ontvankelijk raken voor alternatieve wereldbeelden, terwijl er in het radicaliseringsmodel van Doosje et al. (2016) wordt verondersteld dat weerbaarheid tegen extremistische invloeden kan omslaan naar weerstand tegen de-radicaliseringsinvloeden naarmate individuen lid of betrokken bij een extremistische groeperingen zijn. De interviews gaven aanleiding dat er voor de inzet van familieondersteuning wellicht sprake van eenzelfde ontvankelijk hoort te zijn, aangezien de-radicalisering en de mogelijkheden daartoe door individuen in een extremistisch netwerk als alternatief wereldbeeld kunnen worden beschouwd.

Een ander element dat door de geïnterviewden werd benoemd, betreft het aanbieden van een alternatief positief netwerk, eveneens overeenkomend met bevindingen uit de literatuurstudie betreffende de voorwaarde van een vertrouwensband en veilige (leer)omgeving. In sommige casussen werd familieondersteuning verleend aan families waarbij sprake was van gevoelens van wantrouwen jegens de overheid en bijbehorende instanties, voortkomend uit eerdere ervaringen omtrent hulpverlening met deze instanties waarin in de ogen van familieleden te weinig aandacht aan hun hulpbehoeften werd besteed. Een vraaggerichte aanpak kan daartoe bijdragen, waarbij de inzet van familieondersteuning ook rekening houdt met het besteden van tijd en middelen aan andere problemen die op het radicaliseringsproces van een familielid van invloed kunnen zijn, zoals geweld of schulden. Immers, radicalisering betreft een complex proces waarop verschillende push- en pullfactoren van invloed zijn. Bijdragen aan het oplossen van andere problemen waaraan zulke gezinnen onderhevig zijn, biedt een kans voor familieondersteuning om de aantrekkingskracht van alternatieven voor extremistische netwerken te bevorderen.

7.4 Discussie

Het huidige onderzoek trachtte een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van beleidsinitiatieven en programma's in het kader van 'countering violent extremism' (CVE) en 'preventing violent extremism' (PVE). Met de opkomst van andere vormen van extremisme, zoals radicaal- en extreemrechts, en het gebrek aan effect-evaluaties op het gebied van antiradicalisering (Gielen, 2015), kan een verkenning naar de inzetbaarheid van bestaande interventies, zoals familieondersteuning, mogelijk een bijdrage leveren aan de preventie van radicalisering daarin. Daarnaast kent de mixed-method onderzoeksopzet van het huidige onderzoek enkele voordelen. Zo kan de uitgevoerde literatuurstudie als overzicht voor effect- en procesevaluaties en daaruit voortkomende werkzame elementen van de inzet van familieondersteuning voor jihadistisch extremisme worden geraadpleegd, terwijl het uitvoeren van expertinterviews tot aanvullende inzichten die daarin niet besproken werden heeft geleid.

Toch zijn er enkele beperkingen voor het huidige onderzoek te benoemen, waardoor implicaties verbonden aan de conclusies van dit onderzoek vervolgonderzoek behoeven. De eerste beperking richt zich op het gebruik van datasets, zoals het LISS-panel, voor secundaire data-analyses. De gezinsfactoren onderhevig aan de levensverhalen van radicaal- en extreemrechtse jongeren uit het onderzoek van Gabriel (2014) werden niet allemaal en op eenzelfde wijze in de vragenlijsten van het LISS-panel geoperationaliseerd, waardoor items met een soortgelijke strekking werden gebruikt. Bovendien plaatsen Stockemer et al. (2018) kanttekeningen bij het onderzoeken van radicaal- en extreemrechts stemmen op basis van algemene vragenlijsten, zoals de 'World Value Study', 'European Social Survey' of de 'European Election Studies', aangezien dit soort vragenlijsten geen specifieke items bevatten waarmee factoren en cognitieve processen onderliggend aan het stemmen op radicaal- of extreemrechtse partijen kunnen worden gemeten. Dat gold ook voor de operationalisatie van

extreemrechts stemmen in het huidige onderzoek, waarvoor participanten op basis van de meest extreme scores op een enkel item als dusdanig werden geclassificeerd.

Een tweede beperking betreft het aantal uitgevoerde expertinterviews en de verdeling van expertise voor de representativiteit van de bevindingen en daaruit voortkomende implicaties van het onderzoek. Door non-respons en tijdsbeperkingen werden minder dan de helft van de beoogde interviews uitgevoerd, waardoor slechts een beperkt deel van de relevante expertise en kennis uit het onderzoeks- en werkveld omtrent radicalisering en extremisme kon worden bevestigd.

Een derde beperking richt zich op de conceptualisering van weerbaarheid en de inzet daarop binnen CVE en PVE. Altermark en Nilsson (2018) en Anholt (2017) bekritisieren het depolitiserende effect van het definiëren van weerbaarheid als mogelijkheid om terug te kunnen keren na het ervaren van trauma of soortgelijke moeilijkheden, aangezien het impliceert dat individuen of gemeenschappen zich moeten aanpassen aan de bestaande orde om daarin te kunnen functioneren, in plaats van onderliggende institutionele of systematische onrechtvaardigheden daarvoor proberen te veranderen. In vergelijkbare lijn veronderstellen Luthar en Cicchetti (2000) dat het conceptualiseren van weerbaarheid als individuele eigenschap kan leiden tot het beschuldigen van individuen voor het niet bezitten van bepaalde kenmerken, in plaats van aandacht te besteden aan structurele uitdagingen in een bredere context, zoals discriminatie, onrechtvaardigheid en polarisering. Voor de inzet van familieondersteuning als mogelijkheid om weerbaarheid te versterken ter beperking van de risicofactoren op radicalisering en versterking van de beschermende factoren daartegen, schuilt het gevaar dat familieondersteuning eerder een hulpmiddel wordt om de verantwoordelijkheid voor omstandigheden en onrechtvaardigheden die aanleiding geven tot extremisme te verlichten, in plaats van benodigde aandacht aan het ontwikkelen van oplossingen daarvoor te besteden (Stephens et al., 2021).

7.5 Aanbevelingen vervolgonderzoek

In navolging van de hierboven benoemde beperkingen en de resultaten van het onderzoek kunnen enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek worden gedaan. Twee daarvan zullen worden toegelicht. Als eerste wordt aanbevolen nader onderzoek te verrichten naar de invloed van ouders en mogelijke intergenerationele overdraagbaarheid van radicaal- en extreemrechtse ideeën en overtuigingen op jongeren. De resultaten uit het huidige onderzoek geven aanleiding dat familiebanden met ouders verband houden met de politieke overtuigingen en opvattingen van jongeren. Uit onderzoek van Weggemans et al. (2018) blijkt dat twee onderzoeken suggereren dat de overdracht van radicaliserende ideologieën aangeleerd gedrag betreft (Duriez & Soenens, 2009; Siedler, 2011), maar op basis van de cross-sectionele onderzoeksopzet kunnen daarover geen conclusies worden getrokken. Inachtneming van de beperking van het meten van radicaal- en extreemrechts stemmen op basis van algemene vragenlijsten (Stockemer et al., 2018), zou het interessant zijn om daarbij voor motiverende factoren en cognitieve processen onderliggend daaraan te controleren.

Een tweede aanbeveling betreft de aanwijzing uit de expertinterviews dat verschillen tussen radicaliseringsprocessen voor radicaal- en extreemrechts en jihadistisch extremisme in accentverschillen moeten worden gezocht. Daarbij zou vervolgonderzoek zich kunnen richten op de mate waarin de radicaliseringsproblematiek en behoeften voor familieondersteuning tussen ouders en/of familieleden van radicaliserende of reeds geradicaliseerde jongeren voor beide vormen van extremisme overeenkomen dan wel verschillen. Aangezien er weinig op het gebied van antiradicalisering wordt geëvalueerd (Gielen, 2015), zouden antwoorden daarop kunnen bijdragen aan het verkennen van de toepasbaarheid van reeds geïmplementeerde beleidsinitiatieven en programma's voor andere vormen van extremisme.

7.6 Conclusie

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat familieondersteuning ook in alle vormen van preventie voor radicaal- en extreemrechtse jongeren kan worden toegepast. Uit de analyse bleek dat bepaalde gezinsfactoren politieke attitudes van individuen kunnen voorspellen. Hoewel de bevonden effecten daarvoor niet allemaal of volgens de verwachtingen werden ondersteund, bieden zij een aanwijzing voor vervolgonderzoek om de effecten van relaties tussen ouders en kinderen op de politieke attitudes en opvattingen van jongeren verder uit te zoeken. De uitgevoerde beleidsanalyse geeft daarop aan dat ouders en/of familieleden een mogelijkheid tot beïnvloeding van het radicaliseringsproces bezitten. Inhoudelijk werkzame elementen lijken daarin een grotere rol te spelen dan methodisch werkzame elementen, gezien de verschillen in onderbouwing door effect- en procesevaluaties per werkzaam element daartussen. Het verwerven van kennis en inzicht, ontwikkelen van vaardigheden of werken aan het zelfbeeld zijn daarin de belangrijkste mogelijkheden. Inachtneming van de beperkingen hintten de uitgevoerde expertinterviews naar accentverschillen tussen de radicaliseringsprocessen voor jihadistisch extremistische en radicaal- en extreemrechtse jongeren, waardoor vervolgonderzoek een antwoord zou moeten bieden op de vraag in hoeverre de toepasbaarheid van familieondersteuning voor andere vormen van extremisme een kwestie is van ‘good or best people’ in plaats van ‘best practices’.

8. Beleidsaanbevelingen

Op basis van de bevindingen uit het huidige onderzoek, kunnen drie beleidsaanbevelingen aan het team preventie radicalisering van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) worden gedaan. De eerste aanbeveling richt zich op het definiëren van radicaal- en extreemrechts. Hoewel de typologie van Bjørge en Ravndal (2019) als voordeel kent aan te sluiten bij de praktijk, kan het moeilijkheden voor beleidsvorming ten aanzien van de preventie van radicalisering omvatten. Immers, het eropna houden van radicaal of extreme ideeën, overtuigingen of meningen is onder de vrijheid van meningsuiting rechtsstatelijk geaccepteerd. Daarmee kan deze definiëring voor beleidsontwikkeling ter preventie van radicalisering schuren, ook mede doordat onderzoeken in de wetenschappelijke literatuur nog geen causale factoren voor radicalisering hebben aangetoond. Zo blijkt uit een recent uitgevoerde systematische literatuurstudie van 707 wetenschappelijke onderzoeken dat er geen één factor is die ontvankelijkheid voor extremisme of extremistisch handelen veroorzaakt, enkel dat empirische onderzoeken kunnen aantonen welke factoren de kans op extremisme vergroten (Nickolson et al., 2021). Daaruit volgt een aanbeveling om middelen in te zetten ter ontwikkeling van een concrete definiëring van de doelgroep waarop preventief beleid zich voor radicaal- en extreemrechtse jongeren zou moeten toespitsen.

Daaropvolgend richt de tweede beleidsaanbeveling zich op de aangehaalde beperking rondom het gebruik van een conceptualisering van weerbaarheid als mogelijkheid om de risicofactoren op radicalisering te beperken en de beschermende factoren daartegen te versterken. De kritiek daarop van Altermark en Nilsson (2018), Anholt (2017) en Luthar en Cicchetti (2000) verwijt een definiëring van weerbaarheid als individuele mogelijkheid om terug te kunnen veren na het ervaren van trauma of soortgelijke moeilijkheden dat er onvoldoende aandacht aan het ontwikkelen van oplossingen voor de omstandigheden en onrechtvaardigheden onderliggend aan dit soort moeilijkheden wordt besteed (Stephens et al.,

2021). In lijn met de eerdergenoemde moeilijkheden rondom het definiëren van radicaal- en extreemrechts, wordt aangeraden door middel van onderzoek inzicht te verkrijgen welke omstandigheden en onrechtvaardigheden jongeren kwetsbaar voor radicalisering kunnen maken, alvorens desbetreffende weerbaarheidsversterkende beleidsinitiatieven en programma's daarvoor in te kunnen zetten. Weerbaarheid benaderen vanuit een dergelijk perspectief richt zich meer op de mate waarin een omgeving toegang tot bepaalde hulpbronnen vergemakkelijkt, waardoor individuen daarop eerder positief kunnen reageren en zich in het geval van moeilijkheden makkelijker kunnen aanpassen (Stephens et al., 2021).

Een derde aanbeveling betreft het inventariseren van mogelijkheden om jongeren en/of ouders te ondersteunen in de omgang met sociale media ter preventie van radicalisering voor radicaal- en extreemrechtse jongeren. Hoewel daaraan weinig aandacht in dit onderzoek zelf werd besteed, zijn daar wel aanwijzingen voor te herkennen. Zo werd in de aangehaalde AIVD-rapportage benoemd dat de opkomst van digitale communicatiemiddelen ertoe geleid heeft dat groepen minder belangrijk zijn geworden en er meer sprake is van ad-hoc coalities, eenlingen en fluïde contacten, waardoor veel on- en offlineactiviteit plaatsvindt buiten bekende rechtsextremistische organisaties omgaat (AIVD, 2018). Bovendien toonde het onderzoek van Sikkens et al. (2017) aan dat jongeren hun extreme idealen vaker via leeftijdsgenoten en vrienden of via de media meekregen, in plaats van door hun ouders. Vervolgens bleek uit de evaluatie van Oumnia Works dat het verwerven van kennis en inzicht over sociale media en de omgang daarmee een inhoudelijk werkzaam element was. Ook bleek uit de expertinterviews dat zorgen omtrent radicaal- en extreemrechts in tegenstelling tot bij jihadistisch extremisme als minder problematisch als minder problematisch worden beschouwd, bijvoorbeeld doordat zulke ideeën gangbaar zijn op sociale media. Hoewel complottheorieën en anti-overheidssentimenten niet uitsluitend aan radicaal- en extreemrechts toebehoren, hebben sommige van dit soort groeperingen via complottheorieën op sociale media geprobeerd om

etnische of raciale groepen van de COVID-19 pandemie te beschuldigen, als mogelijkheid voor het bereiken van de eigen politieke doeleinden (Bieber, 2021). Daaruit volgt een relevantie om zowel jongeren als ouders te kunnen ondersteunen in het gebruik en de omgang met sociale media, waarvoor de toepasbaarheid van zulke interventies voor de preventie van radicalisering dient te worden onderzocht.

Literatuur

- Aichholzer, J., Kritzinger, S., Wagner, M., & Zeglovits, E. (2014). How has radical right support transformed established political conflicts? The case of Austria. *West European Politics*, 37(1), 113-137. <https://doi.org/10.1080/01402382.2013.814956>
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. (2018, Oktober 2). Rechts-extremisme in Nederland, een fenomeen in beweging. https://www.aivd.nl/binaries/aivd_nl/documenten/publicaties/2018/10/02/rechts-extremisme-in-nederland-een-fenomeen-in-beweging/Rechts-extremisme+in+Nederland+een+fenomeen+in+beweging.pdf
- Altermark, N., & Nilsson, H. (2018). Crafting the “well-rounded citizen”: Empowerment and the government of counterradicalization. *International Political Sociology*, 12(1), 53-69. <https://doi.org/10.1093/ips/olx028>
- Aly, A., Taylor, E., & Karnovsky, S. (2014). Moral disengagement and building resilience to violent extremism: An education intervention. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37(4), 369-385. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.879379>
- Andersen, R., & Zimdars, A. (2003). Class, education and extreme party support in Germany, 1991–98. *German Politics*, 12(2), 1-23. <https://doi.org/10.1080/09644000412331307564>
- Anholt, R. (2017). *Governing humanitarian emergencies, protracted crises, and (in) security through resilience* (p. 66). Research report.
- Bartlett, J., Birdwell, J., & King, M. (2010). The edge of violence: A radical approach to extremism. *Demos*, 5-75.
- Berntzen, L. E. (2018). *The anti-Islamic movement: far right and liberal?* (Doctoral dissertation). <https://doi.org/10.2870/693017>

- Bieber, F. (2020). Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic. *Nationalities Papers*, 1-13. doi:10.1017/nps.2020.35
- Bjørgero, T. (2005). Conflict processes between youth groups in a Norwegian city: Polarisation and revenge. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 13(1), 44-74. <https://doi.org/10.1163/1571817053558329>
- Bjørgero, T., & Horgan, J. (2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. London/New York: Routledge.
- Bjørgero, T., & Ravndal, J. A. (2019). *Extreme-right violence and terrorism: Concepts, patterns, and responses*. International Centre for Counter-Terrorism. <https://doi.org/10.19165/2019.1.08>
- Bool, M., Felten, H. & Rensen, P. (2019). Wat verandert de waarde van werkzame mechanismen voor de praktijk van sociaal werk. Utrecht: Movisie. <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2019-06/Wat-verandert-de-waarde-van-werkzame-mechanismen.pdf>
- Borduin, C. M., Schaeffer, C. M., & Heiblum, N. (2009). A randomized clinical trial of multisystemic therapy with juvenile sexual offenders: effects on youth social ecology and criminal activity. *Journal of consulting and clinical psychology*, 77(1), 26. <https://doi.org/10.1037/a0013035>
- Borum, R. (2011). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of strategic security*, 4(4), 7-36. <http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.1>
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism II: A Review of Conceptual Models and Empirical Research. *Journal of Strategic Security*, 4(4), 37-62. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.4.4.2>
- Bryman, A. (2016). *Social research methods*. Oxford university press.

- Cankor, E., & Noor, S. (2021, April 1). Weerbare individuen, weerbare gemeenschappen: Een inventarisatie van interventies gericht op het versterken van weerbaarheid van individuen en gemeenschappen. Movisie.
<https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/rapporten/2021/04/22/rapport-%E2%80%98weerbare-individuen-weerbare-gemeenschappen%E2%80%99>
- Cragin, K., Bradley, M. A., Robinson, E., & Steinberg, P. S. (2015). What factors cause youth to reject violent extremism. *Results of an exploratory analysis in the West Bank. St. Monica (CA): RAND Corporation.*
- Crelinsten, R. (2007). Counterterrorism as global governance: a research inventory. *Mapping Terrorism Research: state of the art, gaps and future direction*, 210-235.
- Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into practice*, 39(3), 124-130.
- Curtis, N. M., Ronan, K. R., & Borduin, C. M. (2004). Multisystemic treatment: a meta-analysis of outcome studies. *Journal of family psychology*, 18(3), 411.
<https://doi/10.1037/0893-3200.18.3.411>
- Davydov, D. G. (2015). The causes of youth extremism and ways to prevent it in the educational environment. *Russian Social Science Review*, 56(5), 51-64.
<https://doi.org/10.1080/10611428.2015.1115295>
- Degner, J., & Dalege, J. (2013). The apple does not fall far from the tree, or does it? A meta-analysis of parent–child similarity in intergroup attitudes. *Psychological bulletin*, 139(6), 1270. <https://doi.org/10.1037/a0031436>
- De Graaff, B. (2010). Redefining 'Us' and 'Them' Countering Violent Extremist Narratives (pp. 36- 45). The Hague: National Coordinator for Counterterrorism
- De Lange, E. (2020). De opkomst van radicaal rechts populistische partijen in West-Europa en haar gevolgen. *Christen democratische verkenningen*, 2011(1).

- Demant, F., Wagenaar, W. and van Donselaar, J. (2009) Deradicaliseren in de praktijk: Monitor Racisme en Extremisme. Amsterdam: Pallast Publications.
- De Wolf, A., & Doosje, B. (2010). *Aanpak van radicalisme: een psychologische analyse*. Amsterdam: SWP.
- Distelbrink, M., Halane, S., Mehrnaz, A., Naber, P., & Pels, T. (2015, February). Opvoeddebatten met migrantenvaders: een methodiekbeschrijving en -onderbouwing. <https://www.triaspedagogica.nl/library/Opvoeddebatten-met-migrantenvaders-5249-web.pdf>
- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.06.008>
- Duriez, B., & Soenens, B. (2009). The intergenerational transmission of racism: The role of right-wing authoritarianism and social dominance orientation. *Journal of Research in Personality*, 43(5), 906-909. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.05.014>
- Elshout, S. (2020, July). *Politics and Values: LISS Core Study Wave 12*. Vragenlijst afgenomen in het LISS-panel. <https://doi.org/10.17026/dans-xhs-a5rz>
- Englund, C. (2002) Exit Motala – case study: An example of how to use integration into the society as a process of healing for different groups of people living in the margin, Stockholm: National Focal Point of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC).
- European Commission. (2014, January 15). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism: Strengthening the EU's Response.

[https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2013\)0941_/com_com\(2013\)0941_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2013)0941_/com_com(2013)0941_en.pdf)

European Commission. (2016, June 14). Stronger EU action to better tackle violent radicalization leading to terrorism.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_16_2177/IP_16_2177_EN.pdf

Expertise-unit Sociale Stabiliteit. (2021, February 12). Factsheet Online radicaal en extremistisch gedrag. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

<https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/publicaties/2021/02/11/factsheet-online-radicaal-en-extremistisch-gedrag/Factsheet+online+radicaal+en+extremistisch+gedrag.pdf>

Ezekiel, R. S. (2002). An ethnographer looks at neo-Nazi and Klan groups: The racist mind revisited. *American Behavioral Scientist*, *46*(1), 51-71.

<https://doi.org/10.1177%2F0002764202046001005>

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, *41*, 1149-1160.

Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2013). Empirical study as part of a scientific approach to finding indicators of and responses to radicalization (SAFIRE). *Report Presented to the European Commission*.

Feddes, A. R., Mann, L., & Doosje, B. (2015). Increasing self-esteem and empathy to prevent violent radicalization: a longitudinal quantitative evaluation of a resilience training focused on adolescents with a dual identity. *Journal of Applied Social Psychology*, *45*(7), 400-411. <https://doi.org/10.1111/jasp.12307>

- Feddes, A. R., Nickolson, L., & Doosje, B. (2015). Triggerfactoren in het radicaliseringsproces. Expertise-unit Sociale Stabiliteit/Universiteit van Amsterdam.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2
- Fink, N. C., & Hearne, E. B. (2008). *Beyond terrorism: Deradicalization and disengagement from violent extremism*. International Peace Institute.
- Fylan, F. (2005). Semi-structured interviewing. A handbook of research methods for clinical and health psychology, 5(2), 65-78.
- Gabriel, T. (2009). Parenting and Right-Wing Extremism—An Analysis of the Biographical Genesis of Racism Among Young People. In *Right-wing Extremism in Switzerland* (pp. 193-202). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.
<https://doi.org/10.5771/9783845216621-193>
- Geelhoed, F. (2012). Purification and resistance: Global meanings of Islamic fundamentalism in the Netherlands. Erasmus School of Law.
- Ghosh, R., Chan, W. A., Manuel, A., & Dilimulati, M. (2017). Can education counter violent religious extremism?. *Canadian Foreign Policy Journal*, 23(2), 117-133.
<https://doi.org/10.1080/11926422.2016.1165713>
- Gielen, A. J. (2015). Supporting families of foreign fighters. A realistic approach for measuring the effectiveness. *Journal for Deradicalization*, (2), 21-48.
- Gielen, A. J. (2017). Evaluating countering violent extremism. *Deradicalisation: Scientific Insights for Policy*, 101-118.
- Gielen, A. J. (2019). Countering violent extremism: A realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how?. *Terrorism and political violence*, 31(6), 1149-1167. <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1313736>

- Gill, P., Horgan, J., & Deckert, P. (2014). Bombing alone: Tracing the motivations and antecedent behaviors of lone-actor terrorists. *Journal of forensic sciences*, 59(2), 425-435. <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12312>
- Gill, P., Stewart, K., Treasure, E., & Chadwick, B. (2008). Methods of data collection in qualitative research: interviews and focus groups. *British dental journal*, 204(6), 291-295. <https://doi.org/10.1038/bdj.2008.192>
- Givens, T. E. (2004). The Radical Right Gender Gap. *Comparative Political Studies*, 37(1), 30-54.
- Goodwin, M. J., Cutts, D., & Janta-Lipinski, L. (2016). Economic losers, protestors, Islamophobes or xenophobes? Predicting public support for a counter-Jihad movement. *Political Studies*, 64(1), 4-26. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12159>
- Hallich, B., & Doosje, B. (2017). DIAMANT-plus[™]: een methodiek voor de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. *Amsterdam: Universiteit van Amsterdam*.
- Harris-Hogan, S., Barrelle, K., & Zammit, A. (2016). What is countering violent extremism? Exploring CVE policy and practice in Australia. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 6-24. <https://doi.org/10.1080/19434472.2015.1104710>
- Harteveld, E., Van Der Brug, W., Dahlberg, S., & Kokkonen, A. (2015). The gender gap in populist radical-right voting: examining the demand side in Western and Eastern Europe. *Patterns of Prejudice*, 49(1-2), 103-134. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2015.1024399>
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and social psychology review*, 10(3), 252-264. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4
- Horgan, J. (2009). Walking away from terrorism: accounts of disengagement from radical and extremist movements. London/New York: Routledge.

- Horgan, J. G. (2014). *The Psychology of Terrorism*. Routledge.
- Institute for Economics & Peace. (2019, November). Global Terrorism Index 2019: Measuring the Impact of Terrorism, Sydney, November 2019.
<http://visionofhumanity.org/reports>
- Jasko, K., LaFree, G., & Kruglanski, A. (2016). Quest for significance and violent extremism: The case of domestic radicalization. *Political Psychology*, 38(5), 815-831.
<https://doi.org/10.1111/pops.12376>
- Jenkins, B. M. (2002). *Countering Al Qaeda: An appreciation of the situation and suggestions for strategy*. RAND corporation.
- Jennings, M. K., Stoker, L., & Bowers, J. (2009). Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics*, 71(3), 782-799.
<https://doi.org/10.1017/S0022381609090719>
- Kestilä-Kekkonen, E., & Söderlund, P. (2014). Party, leader or candidate? dissecting the right-wing populist vote in Finland. *European Political Science Review: EPSR*, 6(4), 641. <https://doi:10.1017/S1755773913000283>
- King, M., & Taylor, D. M. (2011). The radicalization of homegrown jihadists: A review of theoretical models and social psychological evidence. *Terrorism and political violence*, 23(4), 602-622. <https://doi.org/10.1080/09546553.2011.587064>
- Koehler, D. (2015). Family counselling, de-radicalization and counter-terrorism: the Danish and German programs in context. *Countering violent extremism: developing an evidence-base for policy and practice*, 129-138.
- Koehler, D. (2016). Right-Wing Extremism and Terrorism in Europe: Current Developments and Issues for the Future. *PRISM*, 6(2), 84-105. <https://www.jstor.org/stable/26470450>
- Koehler, D. (2016). Understanding Deradicalization. Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism. Oxon/New York: Routledge.

- Koehler, D., & Ehrt, T. (2018). Parents' associations, support group interventions and countering violent extremism: An important step forward in combating violent radicalization. *International Annals of Criminology*, 56(1-2), 178-197.
<https://doi:10.1017/cri.2018.8>
- Kriek, F., Mack, A., & Verbeek, E. (2019, April 12). Evaluatie ontwikkeling van het project Familiecontact. Regioplan beleidsonderzoek. <https://www.regioplan.nl/wp-content/uploads/2018/10/17162-Eindrapport-Evaluatie-Ontwikkeling-Familiecontact-Regioplan-12april19.pdf>
- Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Bélanger, J. J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., & Gunaratna, R. (2014). The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism. *Political Psychology*, 35, 69-93.
<https://doi.org/10.1111/pops.12163>
- Kundnani, A. (2009). Spooked! How Not to Prevent Violent Extremism. London: Institute of Race Relations.
- Liht, J., & Savage, S. (2013). Preventing violent extremism through value complexity: Being Muslim being British. *Journal of Strategic Security*, 6(4), 44-66.
<http://dx.doi.org/10.5038/1944-0472.6.4.3>
- Lub, V. (2013). Polarisation, radicalisation and social policy: evaluating the theories of change. *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, 9(2), 165-183. <https://doi.org/10.1332/174426413X662626>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543-562.
<https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Macnair, L., & Frank, R. (2017). Voices Against Extremism: A case study of a community-based CVE counter-narrative campaign. *Journal for Deradicalization*, (10), 147-174.

- Mann, L., Doosje, B., Konijn, E. A., Nickolson, L., Moore, U., & Ruigrok, N. (2015).
 Indicatoren en manifestaties van weerbaarheid van de Nederlandse bevolking tegen
 extremistische boodschappen. Een theoretische en methodologische verkenning.
 WODC, Den Haag. <https://hdl.handle.net/11245/1.505266>
- McCauley, C. R., & Segal, M. E. (1989). *Terrorist individuals and terrorist groups: The
 normal psychology of extreme behavior*. In J. Groebel & J. H. Goldstein (Eds.), *Series
 of psychobiology. Terrorism: Psychological perspectives* (p. 39–64). Publicaciones de
 la Universidad de Sevilla.
- Merkl, P.H., & Weinberg, L. (2003). *Right-wing extremism in the twenty-first century*.
 London: Frank Cass Publishers.
- Miklikowska, M. (2016). Like parent, like child? Development of prejudice and tolerance
 towards immigrants. *British Journal of Psychology*, *107*(1), 95-116.
<https://doi.org/10.1111/bjop.12124>
- Miklikowska, M. (2017). Development of anti-immigrant attitudes in adolescence: The role
 of parents, peers, intergroup friendships, and empathy. *British Journal of
 Psychology*, *108*(3), 626-648. <https://doi.org/10.1111/bjop.12236>
- Miller, J. (2013). REsilience, violent extremism and religious education. *British Journal of
 Religious Education*, *35*(2), 188-200. <https://doi.org/10.1080/01416200.2012.740444>
- Miller-Idriss, C. (2018). Youth and the radical right. *The Oxford Handbook of the radical
 right*, 348-365.
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American
 Psychologist*, *60*, 161–169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>
- Moghaddam, F. M., Heckenlaible, V., Blackman, M., Fasano, S., & Dufour, D. J. (2016).
 Globalization and Terrorism. *The social psychology of good and evil*, 415.

- Mudde, C. (2000). *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde, C. (2014). Introduction: youth and the extreme right: explanations, issues, and solutions. *Youth and the extreme right*, 1-18.
- Mudde, C. (2014). The far right and the European elections. *Current History*, 113(761), 98-103.
- Nasser-Eddine, M., Garnham, B., Agostino, K., & Caluya, G. (2011). Countering violent extremism (CVE) literature review.
- Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. (2021, April, 14). Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 54. DTN 54
<https://www.nctv.nl/binaries/nctv/documenten/publicaties/2021/04/14/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-54/DTN+54+Open+versie.pdf>
- Nederlands Jeugdinstituut. (2015, December 11). Interventie Coach je Kind. Databank Effectieve Jeugdinterventies. <https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Werkblad/Uitgebreide-beschrijving-Coach-je-kind.pdf>
- Nickolson, L., Bergen, N. V., Feddes, A., Mann, L., & Doosje, B. (2021). Extremistisch denken en doen. WODC, Den Haag. <http://hdl.handle.net/20.500.12832/3063>
- Noel, J. G., Wann, D. L., & Branscombe, N. R. (1995). Peripheral ingroup membership status and public negativity toward outgroups. *Journal of personality and social psychology*, 68(1), 127. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.1.127>
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political and social science*, 616(1), 94-109.
<https://doi.org/10.1177/0002716207311699>

- Oudejans, M. (2020, August). *Family and Household: LISS Core Study Wave 12*.
 Vragenlijst afgenomen in het LISS-panel. <https://doi.org/10.17026/dans-z8r-m4hy>
- Pascoe, C. J. (2011). *Dude, you're a fag: Masculinity and sexuality in high school*. Univ of California Press.
- Precht, T. (2007). Home grown terrorism and Islamist radicalization in Europe. From conversion to terrorism. Danish Ministry of Justice.
- Pyszczynski, T., Abdollahi, A., Solomon, S., Greenberg, J., Cohen, F., & Weise, D. (2006). Mortality salience, martyrdom, and military might: The great Satan versus the axis of evil. *Personality and social psychology bulletin*, 32(4), 525-537.
<https://doi.org/10.1177/0146167205282157>
- Rabasa, A., Pettyjohn, S. L., Ghez, J. J., & Boucek, C. (2010). *Deradicalizing islamist extremists*. RAND Corp Arlington VA National Security Research Div.
- Ranstorp, M. (2010). *Understanding violent radicalization: Terrorist and jihadist movements in Europe*. Abingdon: Routledge.
- Rommelspacher, B. (2006) *Der Hass hat uns geeint: Junge Rechtsextreme und ihr Ausstieg aus der Szene*, Frankfurt: Campus Verlag.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 1-12. doi: 10.1196/annals.1376.002
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. University of Pennsylvania Press.
- Sageman, M. (2011). *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*. University of Pennsylvania Press.
- Scherpenzeel, A.C., & Das, M. (2010). "True" Longitudinal and Probability-Based Internet Panels: Evidence From the Netherlands. In Das, M., P. Ester, and L. Kaczmirek (Eds.), *Social and Behavioral Research and the Internet: Advances in Applied Methods and Research Strategies*. (pp. 77-104). Boca Raton: Taylor & Francis.

- Schmid, A. P. (2013). Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review. *ICCT Research Paper*, 97(1), 22.
- Schuurman, B., Eijkman, Q., & Bakker, E. (2014). A history of the Hofstadgroup. *Perspectives on Terrorism*, 8(3), 65-81.
- Siedler, T. (2011). Parental unemployment and young people's extreme right-wing party affinity: evidence from panel data. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 174(3), 737-758. <https://doi.org/10.1111/j.1467-985X.2010.00683>
- Sikkens, E., Sieckelinck, S., van San, M., & de Winter, M. (2017). Parental reaction towards radicalization in young people. *Child & Family Social Work*, 22(2), 1044-1053. <https://doi.org/10.1111/cfs.12324>
- Sikkens, E., van San, M., de Winter, M., & Sieckelinck, S. (2017). Verschillende extreme idealen, dezelfde radicale zoektocht?. *Pedagogiek*, 37(2), 157-171. <https://doi.org/10.5117/PED2017.2.SIKK>
- Silber, M. D., Bhatt, A., & Analysts, S. I. (2007). *Radicalization in the West: The homegrown threat* (pp. 1-90). New York: Police Department.
- Slootman, M., & Tillie, J. (2006). Processes of radicalization. *Why some Amsterdam Muslims become radicals*. Amsterdam: Institute for Migrations and Ethnic Studies, University of Amsterdam.
- Stephens, W., Sieckelinck, S., & Boutellier, H. (2021). Preventing violent extremism: A review of the literature. *Studies in Conflict & Terrorism*, 44(4), 346-361. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2018.1543144>
- Sterkenburg, N. (2021). *Van actie tot zelfverwezenlijking. routes van toetreding tot radicaal-en extreemrechts* (Doctoral dissertation, Leiden University). <https://hdl.handle.net/1887/3176648>

- Stern, J. (2003). *Terror in the name of God: Why religious militants kill*. New York: HarperCollins Publishers.
- Stockemer, D., Lentz, T., & Mayer, D. (2018). Individual Predictors of the Radical Right-Wing Vote in Europe: A Meta-Analysis of Articles in Peer-Reviewed Journals (1995–2016). *Government and Opposition*, 53(3), 569-593. <https://doi.org/10.1017/gov.2018.2>
- Teitelbaum, B. R. (2017). *Lions of the north: sounds of the new Nordic radical nationalism*. Oxford University Press.
- Thomas, E., & Magilvy, J. K. (2011). Qualitative rigor or research validity in qualitative research. *Journal for specialists in pediatric nursing*. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6155.2011.00283.x>
- Van Bergen, D. D., Ersanilli, E. F., Pels, T. V., & De Ruyter, D. J. (2016). Turkish-Dutch youths' attitude toward violence for defending the in-group: What role does perceived parenting play?. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(2), 120. <https://doi.org/10.1037/pac0000173>
- Van Bergen, D. D., Feddes, A. F., Doosje, B., & Pels, T. V. (2015). Collective identity factors and the attitude toward violence in defense of ethnicity or religion among Muslim youth of Turkish and Moroccan Descent. *International Journal of Intercultural Relations*, 47, 89-100. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.03.026>
- Van Eerten, J.J.C., Huiberts, E., Postel, J., & Smulders, L. (2018, July 9). Eindrapportage Evaluatie Oumnia Works. Labyrinth Onderzoek & Advies. <https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/rapporten/2018/07/09/eindrapportage-evaluatie-oumnia-works/Eindrapportage+Evaluatie+Oumnia+Works.pdf>
- Van Wonderen, R., & Capel, S. (2017, May). Weerbaar opvoeden tegen radicalisering: beschrijving, onderbouwing en praktijkevaluatie van een preventieve aanpak van

radicalisering onder islamitische jongeren.

<https://www.kis.nl/sites/default/files/bestanden/Publicaties/evaluatie-weerbaar-opvoeden.pdf>

Wagenaar, W. (2020, September). Factsheet 12 Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes.

Anne Frank Stichting. https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/publicaties/2020/11/09/factsheet-extreemrechts-in-nederlandse-gemeentes-12/AFS_A4+publicatie+factsheet+extreem+rechts_oktober27-enkel.pdf

Wagenaar, W., & van der Valk, I. (2010). *Monitor Racisme & Extremisme: In en uit extreemrechts* (p. 136). Amsterdam University Press.

<https://doi.org/10.5117/9789085550297>

Way, N. (2011). *Deep Secrets: Boys' Friendships and the Crisis of Connection*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Webber, D., Klein, K., Kruglanski, A., Brizi, A., & Merari, A. (2017). Divergent paths to martyrdom and significance among suicide attackers. *Terrorism and political*

Weggemans, D. J., van der Zwan, M. M. A., Liem, M. C. A., de Winter, M., Haverkamp, G., van Wijk, M. J., & Abels, L. (2018). Familie van Uitreizigers Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit jihadistische strijdgroepen. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.11254.91201>

Westholm, A. (1999). The perceptual pathway: Tracing the mechanisms of political value transfer across generations. *Political Psychology*, 20(3), 525-551.

<https://doi.org/10.1111/0162-895X.00155>

Wiktorowicz, Q. (2004). Joining the cause: Al-Muhajiroun and radical Islam. *The Roots of Radical Islam*.

Williams, M. J., Horgan, J. G., & Evans, W. P. (2016). The critical role of friends in networks for countering violent extremism: toward a theory of vicarious help-

seeking. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 45-65.

<https://doi.org/10.1080/19434472.2015.1101147>

Wilson III, E. J. (2008). Hard power, soft power, smart power. *The annals of the American academy of Political and Social Science*, 616(1), 110-124.

<https://doi.org/10.1177/0002716207312618>

Bijlagen

Bijlage 1

Codeboek LISS-panel dataset

Thesis MS SCP

Extract of the LISS data archive

© CentERdata, Tilburg, 2021

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

1. Introduction

Dear Researcher,

Thanks for using the Basket feature of the LISS Panel Data Archive. When using the provided data set that accompanies this codebook, please be aware of the following. Each question belongs to a questionnaire context. For example, you can put individual variables in your basket, which were measured using a battery of multiple questions presented on one page. Some questions belong to a battery measuring a specific construct. In addition, you can select variables from studies that were carried out in different months or years, and with different selections of panel members. As a result, the variables in your basket can have different numbers of missing cases.

When in doubt please refer to the original data sets and codebooks, the names of which are shown below.

CentERdata

This codebook describes the variables you have selected in your Extract on the LISS Panel Data Archive. The extract contains variables of the following studies:

- Background Variables
- Politics and Values > Wave 12
- Family and Household > Wave 12

2. Codebook

This codebook contains the questionnaire as administered to the LISS panel. Variable names:

- The variable names are printed in bold and correspond to the names in the dataset.
- Open: answer box (no limit to the length of the answer).
- String: answer box allowing a certain number of characters (standard is 255).
- Empty: questions could be left unanswered
- Numerical variables: If ranges were used, these are printed in italics in the codebook if the respondent could not see them on the screen. If the respondent was able to see the ranges, the variables are printed in normal letter. Integer: If a question is not subject to any limit (integer), no range is indicated.
- Fills (variable text) are given between straight brackets [].

nomem_encr

Description: Number of household member encrypted

wave

Description: Year and month of the fieldwork period

geslacht

Label: Gender

Dataset: Avars

Study unit: Background Variables

Sample: all respondents

Representation type:

Categories 1 - Male

2 - Female

Parent question: Please enter the name, gender and birth date of every member of your household, including yourself. Also enter this information for members not participating in the panel. Further on in this questionnaire you can indicate which of these persons are participating and which are not.

Question: Gender:

Question version: 1.0.0 1 - Male

2 - Female

leeftijd

Label: Age of the household member

Dataset: Avars

Study unit: Background Variables

Sample: all panel members

Representation type: Numeric

oplzon

Label: Highest level of education irrespective of diploma

Dataset: Avars

Study unit: Background Variables

Sample: all respondents

Representation type: Categories

1 - primary school

2 - vmbo (intermediate secondary education, US: junior high school)

3 - havo/vwo (higher secondary education/preparatory university education, US: senior high

- school) 4 - mbo (intermediate vocational education, US: junior college)
- 5 - hbo (higher vocational education, US: college)
- 6 - wo (university)
- 7 - other
- 8 - Not yet completed any education
- * 9 - Not (yet) started any education

Parent question: In the table below, please indicate the educational level of the members of your household. Select the highest level that a person ever attended or is attending now. After that, select the highest level that this person has already completed (with a diploma or certificate).

Question: Highest education that the person has attended or is attending now

Question version: 1.0.0

- 1 - Primary school
- 2 - VMBO, LBO, MULO, ULO and MAVO (various forms of lower/intermediate secondary education, US: junior high school)
- 3 - HAVO and VWO, HBS (higher and pre-university secondary education; US: senior high school)
- 4 - MBO (intermediate professional education)
- 5 - HBO (higher professional education)
- 6 - University
- 7 - other
- 9 - Has not (yet) attended education

herkomstgroep

Label: Origin

Dataset: Avars

Study unit: Background Variables

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 0 - Dutch background
- 101 - First generation foreign, Western background
- 102 - First generation foreign, non-western background
- 201 - Second generation foreign, Western background
- 202 - Second generation foreign, non-western background

cv201101

Label: Where would you place yourself on the scale below, where 0 means left and 10 means right?

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 0 - left
- 10 - right

Question: In politics, a distinction is often made between "the left" and "the right". Where would you place yourself on the scale below, where 0 means left and 10 means right?

Question version: 1.1.0

- 0 - left

- 1-
- 2-
- 3-
- 4-
- 5-
- 6-
- 7-
- 8-
- 9-
- 10 - right

cv201116

1.1.0

Label: It is good if society consists of people from different cultures

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: It is good if society consists of people from different cultures.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201117

Label: It is difficult for a foreigner to be accepted in the Netherlands while retaining his/her own culture

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: It is difficult for a foreigner to be accepted in the Netherlands while retaining his/her own culture.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree

- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201118

Label: It should be made easier to obtain asylum in the Netherlands

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: It should be made easier to obtain asylum in the Netherlands

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201119

Label: Legally residing foreigners should be entitled to the same social security as Dutch citizens *Dataset:* cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: Legally residing foreigners should be entitled to the same social security as Dutch citizens.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201120

Label: There are too many people of foreign origin or descent in the Netherlands

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: There are too many people of foreign origin or descent in the Netherlands.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201121

Label: People of foreign origin or descent are not accepted in the Netherlands

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: People of foreign origin or descent are not accepted in the Netherlands.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201122

Label: Some sectors of the economy can only continue to function because people of foreign origin or descent work there

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: Some sectors of the economy can only continue to function because people of foreign origin or descent work there.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cv201123

Label: It does not help a neighborhood if many people of foreign origin or descent move in

Dataset: cv201

Study unit: Politics and Values > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

Parent question: What is your opinion on the following statements?

Question: It does not help a neighborhood if many people of foreign origin or descent move in.

Question version: 1.1.0

- 1 - fully disagree
- 2 - disagree
- 3 - neither agree nor disagree
- 4 - agree
- 5 - fully agree

cf191432

Label: How would you generally describe the relationship with your family?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: all respondents

Representation type: Categories

- 1 - very poor
- 2 - poor
- 3 - not good, not poor
- 4 - good
- 5 - very good

Question: How would you generally describe the relationship with your family?

By family we mean both your own family, and your grandfathers, grandmothers, aunts, uncles and cousins.

Question version: 1.1.0

- 1 - very poor
- 2 - poor

3 - not good, not poor 4 - good
5 - very good

cf191020

Label: How often did you see your father over the past 12 months?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191007=1 and cf191449=19

Representation type: Categories

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times per week
- 7 - every day

Question: How often did you see your father over the past twelve months?

Question version: 1.1.0

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times a week
- 7 - every day

cf191452

Label: How often did you have contact with your father over the past 12 months, by telephone, in writing or by email, social media, skype or whatsapp?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191007=1 and cf191449=19 not living at the same address as father (if cf191451=1 or cf191451=2 or cf191451=3 or cf191018=1 or cf191018=2 or cf191018=3)

Representation type: Categories

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times per week
- 7 - every day

Question: How often did you have contact with your father over the past twelve months, by telephone, in writing or by email, social media, skype or whatsapp?

Question version: 2.1.0

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month

- 5 - at least every week
- 6 - a few times a week
- 7 - every day

cf191022

Label: How often did you see your mother over the past 12 months?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191011=1 and cf191450=19

Representation type: Categories

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times per week
- 7 - every day

Question: How often did you see your mother over the past twelve months?

Question version: 1.1.0

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times a week
- 7 - every day

cf191453

Label: How often did you have contact with your mother over the past 12 months, by telephone, in writing or by email, social media, skype or whatsapp?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191011=1 and cf191450=19 not living at the same address as mother (if cf191451=1 or cf191451=2 or cf191451=3 or cf191019=1 or cf191019=2 or cf191019=3)

Representation type: Categories

- 1 - never
- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times per week
- 7 - every day

Question: How often did you have contact with your mother over the past twelve months, by telephone, in writing or by email, social media, skype or whatsapp?

Question version: 2.1.0

- 1 - never

- 2 - once
- 3 - a few times
- 4 - at least every month
- 5 - at least every week
- 6 - a few times a week
- 7 - every day

cf191161

Label: How would you describe your relationship with your mother?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191011=1 and (cf191010≠19 or cf191010=empty)

Representation type: Categories

- 1 - not (so) good
- 2 - fairly good
- 3 - good
- 4 - very good

Question: How would you describe your relationship with your mother?

Question version: 1.1.0

- 1 - not (so) good
- 2 - fairly good
- 3 - good
- 4 - very good

cf191162

1.1.0

Label: How would you describe your relationship with your father?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if cf191007=1 and (cf191006≠19 or cf191006=empty)

Representation type: Categories

- 1 - not (so) good
- 2 - fairly good
- 3 - good
- 4 - very good

Question: How would you describe your relationship with your father?

Question version: 1.1.0

- 1 - not (so) good
- 2 - fairly good
- 3 - good
- 4 - very good

cf191181

Label: How satisfied are you with your family life?

Dataset: cf191

Study unit: Family and Household > Wave 12

Sample: if respondent has a child living at home (cf191083 - cf191097=1) or respondent lives

together with parents (cf191451=4) or respondent lives together with father (cf191018=4) or respondent lives together with mother (cf191019=4)

Representation type: Categories

0 - entirely dissatisfied

10 - entirely satisfied

Question: How satisfied are you with your family life?

Question version: 1.0.0

0 - entirely dissatisfied

1-

2-

3-

4-

5-

6-

7-

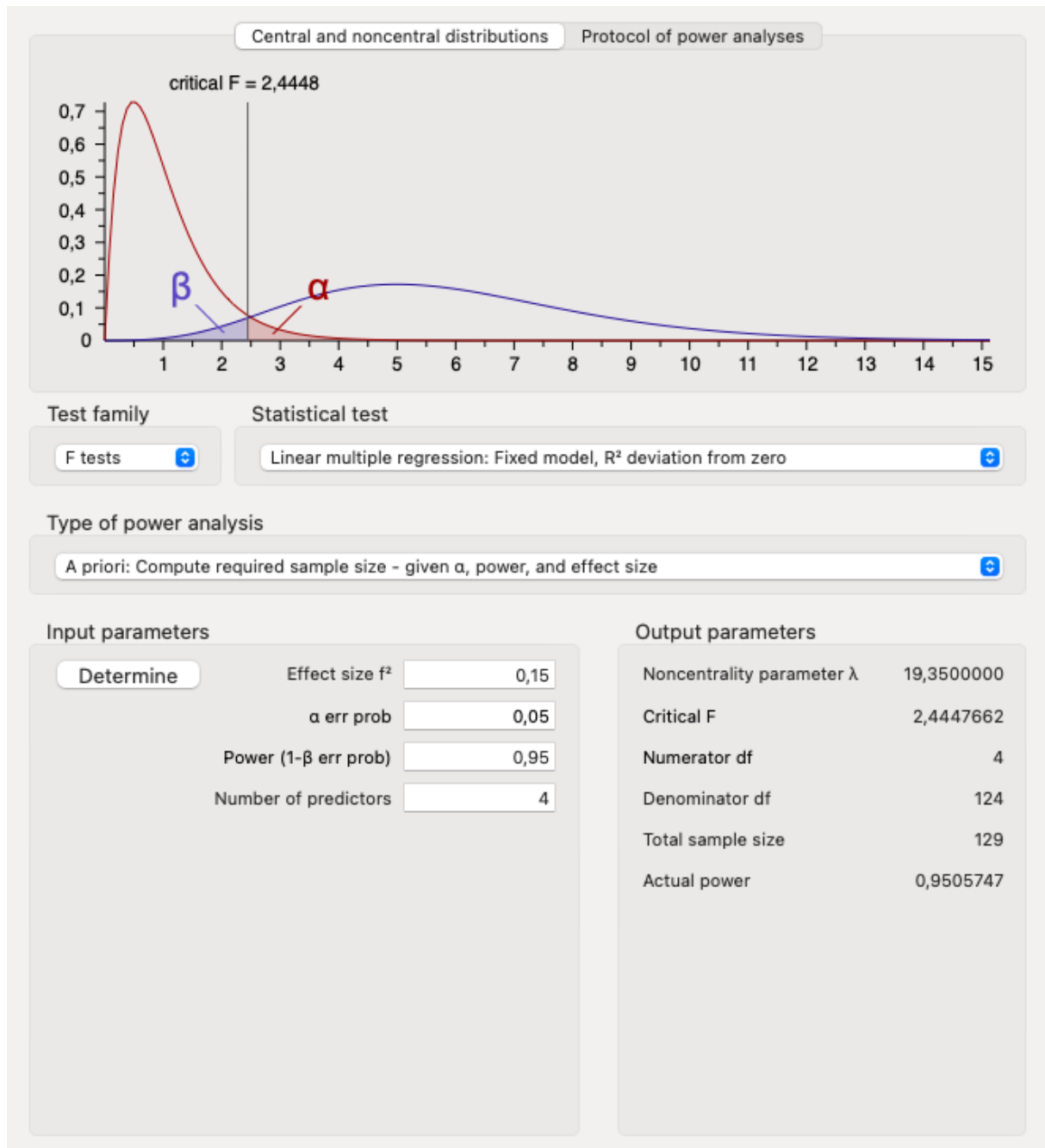
8-

9-

10 - entirely satisfied

Bijlage 2

G*power-analyse

Bijlage 3

Correlatiematrix meervoudige regressieanalyse

	1.	2.	3.	4.
1. Anti-immigrant attituden	-			
2. Ouderlijk contact	-.025	-		
3. Kwaliteit relatie ouders en participant	-.095**	.553**	-	

Note. $N = 1511$, ** $p < .01$

Bijlage 4

Resultaten sensitiviteitsanalyse

	Extreemrechts stemmen					
	Model 1			Model 2		
	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>Exp(B)</i>	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>Exp(B)</i>
			[95% CI]			[95% CI]
Constant	-3.210	.757	.40	-2.652	1.040	.071
<i>Onafhankelijke variabelen</i>						
Ouderlijk contact	-.038	.183	.962 [.672, 1.379]	-.055	.181	.947 [.664, 1.351]
Kwaliteit relatie ouders	-.108	.256	.898 [.543, 1.484]	-.080	.260	.923 [.555, 1.536]
Jongeren	.139	.368	1.149 [.558, 2.365]	.337	.381	1.400 [.664, 2.953]
<i>Controle variabelen</i>						
Geslacht				.943**	.352	2.568 [1.289, 5.115]
Opleidingsniveau				-.353**	.125	.703 [.551, .897]
Migratieachtergrond				.524	.456	1.688 [.691, 4.125]
<i>Nagelkerke R²</i>			.002			.056
χ^2			.559			17.369**

Note. $N = 37$, ** $p < .01$, * $p < .05$

Bijlage 5

Uitgesloten studies literatuuronderzoek

Auteur(s)	Titel	Reden van uitsluiting
Beelmann & Jonkman (2021)	Preventie van radicalisering en extremisme: een kennisbestand voor het hoger onderwijs	Geen evaluatieonderzoek en gaat niet over familieondersteuning
Gielen (2014)	Antiradicalisering in België, Denemarken en Duitsland	Artikel in plaats van evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting van werkzame elementen
Gielen (2020)	Cutting through complexity: evaluating countering violent extremism (CVE)	Proefschrift waarvan enkel de samenvatting beschikbaar is
Hamdi et al. (2018)	Ouders ondersteunen bij weerbaar opvoeden: Actieonderzoek vijf pilots.	Evaluatie is meegenomen in de inventarisatie van Cankor & Noor (2021)
Hermens et al. (2016)	Preventie van radicalisering: praktijkvoorbeelden van aanpakken gericht op kwetsbare jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering	Verzameling van praktijkvoorbeelden waarbij geen evaluatieonderzoek is uitgevoerd.
Lub et al. (2011)	Polarisatie en radicalisering: de onderbouwing van sociale interventies getoetst	Gaat niet over familieondersteuning en niet recent uitgevoerd

Meijer (2017)	Radicalisering voorkomen en tegengaan: vier voorbeelden van aanpakken uit de praktijk	Geen evaluatiestudie en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap & Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2017)	Weerbare jongeren, weerbare professionals	Rapport over geleerde lessen met betrekking tot de inzet op weerbaarheidsversterking, in plaats van een evaluatiestudie met een uiteenzetting van werkzame elementen
Mutsaers & Demir (2020)	Handen ineen voor meer veerkracht	Literatuuronderzoek zonder evaluatie
Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (2018)	Evaluatie Forsa en Familiesteunpunt	Een evaluatie van hoe een organisatie familieondersteuning inzet, zonder uiteenzetting werkzame elementen
Platform Jeugd preventie Extremisme en Polarisatie (2019)	Licht verstandelijke beperking en radicalisering	Geen evaluatiestudie en andere doelgroep
Radicalisation Awareness Network (2016)	Family support: what works?	Geen evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen
Radicalisation Awareness Network (2017)	Working with families and safeguarding children from radicalisation	Geen evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen
Radicalisation Awareness Network (2019)	Children growing up in extremist families	Geen evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen
Radicalisation Awareness Network (2019)	Radicalised and terrorist offenders released from prison: Community and family acceptance	Geen evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen

Radicalisation Awareness Network 2020)	Challenges and solutions when working with families of foreign terrorist fighters	Geen evaluatieonderzoek en bevat geen uiteenzetting werkzame elementen
Van Eerten et al. (2019)	‘Omgaan met extreme idealen’ Evaluatie van een training	Evaluatiestudie zonder uiteenzetting werkzame elementen

Bijlage 6

Topiclijst expertinterviews

- Fase van preventie – Op welk moment kan welke vorm van familieondersteuning worden ingezet bij radicaal- en extreemrechtse jongeren?
- Triggerfactormodel – In hoeverre verschillen triggerfactoren tussen de verschillende radicaliseringsprocessen?
- Radicaliseringsprocessen – In hoeverre vertonen de radicaliseringsprocessen bij jihadistisch extremistische jongeren en radicaal- en extreemrechtse jongeren gelijkenissen? Wat zijn eventuele verschillen?
- Weerbaarheid – In hoeverre zijn radicaal- en extreemrechtse jongeren weerbaar tegen radicalisering? Wat zijn eventuele verschillen met jihadistisch extremisme?
- Familierelaties – Welke rol spelen familierelaties bij het radicaliseringsproces van radicaal- en extreemrechtse jongeren? Wat zijn eventuele verschillen met jihadistisch extremisme?
- Werkzame elementen familieondersteuning (*inhoudelijk & methodisch*) – Welke werkzame elementen van familieondersteuning bij jihadistisch extremistische jongeren, zoals achterhaald uit het literatuuronderzoek, zouden toegepast kunnen worden bij radicaal- en extreemrechtse jongeren?